

5-23

231P - P

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА

ІВАНЧУК Марія Георгіївна

УДК 37.018.4:37.03

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ВИХОВАННЯ
ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА В УМОВАХ
ІНТЕГРОВАНОГО ПІДХОДУ ДО НАВЧАННЯ

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова

100310218

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук

Київ - 2005

1962

БІБЛІОТЕКА
НПУ імені М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Інституті проблем виховання АПН України

Науковий консультант – доктор психологічних наук, професор, дійсний член АПН України
БЕХ ІВАН ДМИТРОВИЧ,
Інститут проблем виховання АПН України,
директор.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
СКРИПЧЕНКО ОЛЕКСАНДР ВАСИЛЬОВИЧ,
Національний педагогічний університет імені
М.П.Драгоманова, професор кафедри психології
Інституту історії та філософії педагогічної освіти;

доктор психологічних наук, професор
РИБАЛКА ВАЛЕНТИН ВАСИЛЬОВИЧ,
Інститут психології та педагогіки професійної освіти
АПН України, завідувач лабораторії психології
трудової та професійної підготовки;

доктор психологічних наук, професор
САВЧИН МИРОСЛАВ ВАСИЛЬОВИЧ,
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка, завідувач кафедри психології.

Провідна установа: Південноукраїнський державний педагогічний
університет ім. К.Д.Ушинського, кафедра психології,
Міністерство освіти і науки України, м. Одеса.

Захист відбудеться „21” вересня 2005 р. о 14.30 на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені
М.П.Драгоманова, 01601, м.Київ - 30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного
університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м.Київ - 30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий „16” серпня 2005 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.В.Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Утвердження в Україні демократичних засад суверенності й ціннісно-правових орієнтирів при виборі суспільних цілей стимулює оптимальний розвиток людського потенціалу, актуалізує складні соціально-економічні та ідейно-політичні чинники розвитку національної системи освіти, вимагає переходу від директивної до особистісно орієнтованої її моделі. Першочергового значення у цьому зв'язку набуває проблема формування особистості, якій властиві високі морально-духовні цінності, достатня теоретична і практична підготовка, творча активність та конкурентноспроможність.

Суттєвою ланкою у розв'язанні зазначеної проблеми є початкова школа. Саме в ній розвиваються до певної міри необхідні якості особистості, формуються базові вміння навчальної роботи. Опанування основами суспільно значущих діяльностей є однією з провідних потреб молодших школярів. Це вимагає від них набуття вмінь діяти на психологічному оптимумі, реалізовувати свій потенціал, досягати гармонійних взаємин з довкіллям.

Сучасна психолого-педагогічна наука має значний доробок у вихованні особистості в різних видах діяльності. Згідно з теоретичними положеннями К.О.Абульханової-Славської, Б.Г.Ананьєва, Л.С.Виготського, В.В.Давидова, Г.С.Костюка, О.М.Леонтьєва, Б.Ф.Ломова, С.Л.Рубінштейна, О.В.Скрипченка діяльність розглядається основою психічного розвитку та становлення людини як особистості в цілому. При цьому особливою формою діяльності вчені виділяють організоване навчання.

Роль навчальної діяльності в соціальному і психічному розвитку особистості актуалізують наступні методологічні положення:

- на психічний (розумовий і моральний) розвиток школяра впливає не будь-яка навчальна діяльність, а тільки цілеспрямовано сформована і здійснювана при постійній активній участі в ній самого учня як її суб'єкта (Г.О.Балл, Л.І.Божович, В.В.Давидов, А.К.Маркова, С.Д.Максименко, Ю.І.Машбиць, В.В.Рибалка, М.Л.Смульсон, Ю.М.Швалб, І.С.Якиманська);

- характер діяльності і розвиток особистості визначає організація педагогічного спілкування (І.Д.Бех, О.Ф.Бондаренко, О.О.Бодальов, І.С.Булах, І.А.Джидар'ян, В.А.Кан-Калик, О.М. Леонтьєв, Х.Й. Лійметс, Б.Ф. Ломов, О.В.Мудрик, І.Д. Пасічник);

- особистість є суб'єктом власного розвитку, оскільки в активній творчій діяльності найповніше може проявитися і розвинутися унікальний потенціал конкретного індивіда (К.О.Абульханова-Славська, Л.І.Анциферова, М.Й.Боришевський, П.В.Лушин, Я.Л.Коломінський, Н.А.Побірченко, Ю.О.Приходько, С.Л.Рубінштейн).

Зміна цілей і функцій шкільної освіти, особистісно орієнтований підхід до навчання і виховання учнів значною мірою вимагають потребу переосмислення ідеї навчання в контексті виховання та розвитку особистості зокрема, для вирішення

проблем гуманізації освіти, яка має ґрунтуватися на принципах гуманітаризації, диференціації та інтеграції.

Проблема інтеграції у психолого-педагогічній теорії стосовно початкової і середньої ланки освіти досліджувалася науковцями в різні періоди і з різних позицій.

Ідея інтегрованого підходу до навчання, енциклопедичності та взаємозв'язку знань була започаткована у роботах основоположників педагогіки Й.Гербарта, А.Дістервега, Я.Коменського, Дж.Локка, Г.Песталоцці, Ж.Ж.Руссо.

У розв'язання проблеми становлення особистості молодшого школяра значний внесок зробили представники вітчизняної педагогічної науки і практики К.Д.Ушинський, С.Ф.Русова, В.О.Сухомлинський.

Психологічні основи процесу інтеграції в системі шкільного навчання розкриті в дослідженнях Л.С.Виготського, В.В.Давидова, В.П.Зінченка, Е.Л.Носенко, Ю.А.Самаріна. Питанням розкриття особистісно-розвивальних можливостей інтеграції змісту навчально-виховного процесу присвячені роботи психологів О.В.Запорожця, І.Ю.Кулагіна, М.С.Лейтеса, О.М.Леонтєва, І.Я.Лернера, С.Л.Рубінштейна.

Сутність інтеграції, як цілісного впливу на становлення особистості, її форми і види розкриті в працях О.Л.Алексєєнко, С.У.Гончаренка, М.С.Вашуленка, С.В.Загв'язінського, В.П.Тименка, С.І.Якименка.

Проблеми формування особистості на засадах інтегративності школи і позашкільних закладів, урочних і позаурочних видів діяльності досліджувалися Є.В.Суботським, Є.М.Помиткіним, В.Г.Смирновим. Важливість інтеграції школи і сім'ї, як первинних інституцій соціалізації, що спрямовують ціннісно-орієнтаційний особистісний розвиток виокремлено в роботах О.М.Докукіної, В.М.Соколова, Г.Я.Юзефовича.

Аналіз науково-методичного забезпечення щодо формування інтегрованих знань про людину і світ учнів молодшого шкільного віку висвітлено у дослідженнях дидактів та інноваційній діяльності практиків Г.М.Андрєєвої, Н.М.Бібік, К.Ж.Гузя, В.Р.Льченко, Н.С.Коваль, Н.М.Светловської, О.Я.Савченко та інших.

На розвиток теорії і практики інтегрованого підходу до організації навчання вплинули й новітні нормативні документи, зокрема, національна програма "Освіта" (Україна XXI століття), Національна доктрина розвитку освіти в Україні в XXI столітті, Закон України "Про загальну середню освіту", Державний стандарт початкової загальної освіти.

З 90-х років XX ст. в Україні активно розвивається дидактичний аспект теорії інтеграції за такими напрямками: методологічні проблеми інтеграції (С.У.Гончаренко, Ю.І.Мальований, О.В.Сергєєв); особливості інтеграційних процесів у професійно-технічній школі (Р.С.Гуревич, І.А.Зяюн, Б.Г.Камінський, І.М.Козловська, Н.Г.Ничкало, Б.О.Федоришин); взаємозв'язки інтеграції та диференціації (В.Ф.Моргун); психологічні аспекти інтеграції (В.А.Семиченко, Т.С.Яценко); структурування

інтегрованих знань та цілісність змісту природничо-наукової освіти (Б.С.Будний, В.Р.Ільченко, А.В.Степанюк); проблеми розробки інтегрованих курсів (К.Ж.Гуз, Л.Б.Лук'янова, В.К.Сидоренко, Я.М.Собко, Н.О.Талалуєва); інтеграція у ступеневій освіті (Ю.Ц.Жидецький); формування системи знань інтегративними методами (О.І.Джулай); інтегративне навчання з використанням комп'ютерної техніки у початковій професійній підготовці (Р.М.Собко); використання інтегративно-диференційованого підходу до структурування змісту знань (Л.В.Дольнікова).

В нинішніх умовах на засадах інтеграції побудовано особистісно-розвивальний зміст таких підручників для початкової школи, як: “Горішок” (авт. Н.М.Бібік, М.С.Вашуленко, Л.П.Кочина); “Довкілля” (авт. К.Ж.Гуз, В.Р.Ільченко, С.І.Собакар); “Я і Україна” (авт. Н.М.Бібік, Н.С.Коваль); “Художня праця” (авт. В.П.Тименко). З позиції інтегрованого підходу (з метою використання різних груп методів та урахування традицій і досвіду окремих країн) розроблена освітня галузь “Мистецтво” (авт. О.Костюк, Л.Левчук, Л.М.Масол, О.П.Рудницька), що спрямована на підвищення інтелектуального, морального та творчого розвитку учнів у процесі організації їхньої активної діяльності.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень дозволяє стверджувати, що втілення в освітню практику інтегрованого підходу створює сприятливі умови для формування цілісного образу світу, прояву творчості дитини й учителя. Інтегроване навчання дає свободу вибору теми, змісту, засобів, які використовуються в організації навчання молодших школярів. Цей вибір зумовлений перспективними й поточними дидактичними, виховними та розвивальними завданнями навчально-виховного процесу початкової школи.

Водночас зазначимо, що на сьогодні недостатньо науково обґрунтовано формування особистісних якостей дітей молодшого шкільного віку в процесі інтегрованого навчання, не розв'язано численні проблеми, пов'язані зі створенням оптимальних умов для їхнього гармонійного розвитку в освітньо-виховному процесі.

Отже, соціальна значущість проблеми інтегрування знань, протиріччя між потребами практики початкового навчання в реалізації інтегрованого підходу та відсутність дидактико-методичних засобів його використання в початковій школі в контексті виховання особистості молодшого школяра й обумовили вибір теми дисертаційного дослідження: “Психолого-педагогічні основи виховання особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого підходу до навчання”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконувалася відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи Інституту проблем виховання АПН України як складова теми “Особистісно зорієнтовані технології морального виховання підростаючого покоління” (№ 0198005992). Обраний для дослідження напрям пов'язаний безпосередньо з планами наукової роботи кафедри педагогіки та методики початкового навчання Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Тема дисертації

затверджена Вченою радою Інституту проблем виховання АПН України (протокол № 7 від 22.06.2000 р.) і узгоджена у Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 1 від 28.01.2003 р.).

Дисертація – підсумок майже 20-річної роботи автора на посаді вчителя початкових класів, в тому числі впровадження інтегрованого підходу в навчально-виховний процес.

Об'єкт дослідження – становлення особистості молодшого школяра в процесі навчання.

Предмет дослідження – психолого-педагогічні особливості, закономірності та принципи виховання особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого підходу до навчання.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально виявити виховний особистісно-розвивальний потенціал інтегрованого підходу до навчання та психолого-педагогічні умови й засоби його реалізації у процесі виховання молодшого школяра.

У дослідженні перевірялася така **гіпотеза**: оптимізація виховання особистості молодшого школяра у навчальному процесі забезпечується впровадженням інтегрованого підходу до навчання, який є засадою трансформації змістового й діяльнісного компонентів навчального процесу в такі морально – психологічні ситуації, що забезпечують синтез когнітивного, ціннісно-емоційного та поведінкового досвіду школярів.

В умовах інтегрованого підходу процес навчання трансформується у дієвий соціокультурний простір, що активізує індивідуальний особистісний розвиток молодшого школяра.

Дане положення буде результативним за певних психолого-педагогічних умов, а саме:

- здійснення цілісного підходу до виховання і розвитку особистості молодшого школяра в процесі інтегрованого навчання;
- органічного втілення інтегрованих навчальних завдань та особистісно-значущих ситуацій в зміст і структуру навчально-виховного процесу початкової школи для досягнення освітньо-розвивальних і виховних цілей;
- єдності об'єктивного значення різних видів діяльності та суб'єктивної їх значущості, які стимулюють мотивацію учіння, активізують моральний досвід й формують критеріально-ціннісну систему сприйняття картини світу, що забезпечує інтенсивний розвиток пізнавально-емоційної сфери молодших школярів;
- узгодженої і скоординованої багатогранної професійної діяльності учителя на основі синтезу, інтегративності, систематизації і міжпредметних зв'язків із різних галузей наукового знання, спрямованої на формування особистісних якостей молодшого школяра.

У процесі дослідження розглядалися засоби опосередкованого впливу на

особистісний розвиток молодшого школяра в процесі навчання (створення стимулюючого середовища, відбір і структурування інтегрованого навчального змісту) та **прямого** впливу (ситуації аперцепції, успіху, емоційно-ситуацій, система пізнавальних дослідницьких завдань), що забезпечували комфортну життєдіяльність особистості дитини в шкільному світі.

Визначені об'єкт, предмет, мета і гіпотеза дослідження зумовили постановку таких завдань:

- здійснити теоретико-методологічний аналіз проблеми виховання особистості молодшого школяра в процесі навчання;
- дослідити стан розробленості проблеми інтегрованого підходу до навчання в психолого-педагогічній теорії й практиці;
- встановити психолого-педагогічні особливості та закономірності виховання особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого підходу до навчання;
- обґрунтувати принципи виховання особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого навчання;
- експериментально перевірити становлення особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого підходу до навчання;
- визначити психолого-дидактичні та методичні умови реалізації особистісно-розвивального потенціалу інтегрованого навчання;
- розробити та впровадити у практику психолого-педагогічну технологію інтегрованого навчання в контексті виховання особистості молодшого школяра.

Теоретико-методологічну основу дослідження складають концептуальні положення: розвитку особистості (О.М.Леонтьєв, А.В.Петровський); принцип єдності свідомості і діяльності (Л.С.Виготський, О.М.Леонтьєв, С.Л.Рубінштейн, С.Д.Максименко); особистості як суб'єкта довільної активності (Б.Г.Ананьєв, П.В.Лушин, В.О.Татенко, Т.М.Титаренко) і її морально-духовного зростання (І.Д.Бех, Л.Колберг, Ж.Піаже, М.В.Савчин); цілісного підходу до навчально-виховного процесу (Л.І.Анциферова, В.І.Блауберг, В.І.Загв'язінський, Б.Г.Ломов); розвитку особистості молодшого школяра (О.В.Скрипченко); розвивального і виховуючого навчання (В.В.Давидов, Д.Б.Ельконін, Г.С.Костюк, С.Д.Максименко, Ю.М.Швалб); самодетермінації особистості (Б.Г.Ананьєв, В.І.Слободчиков); єдності навчання, розвитку і виховання особистості (Г.С.Костюк); формування творчої особистості (Г.О.Балл, В.О.Моляко, В.В.Рибалка); самосвідомості як механізму регуляції поведінки (М.Й.Боришевський); особистісного зростання людини (А.Маслоу, К.Роджерс); психологічні основи впровадження у практику особистісно орієнтованих технологій виховання (І.Д.Бех); теорії емоційно-ціннісної регуляції діяльності (К.Ізард, О.Я.Чебикін); дидактичні положення про навчання, виховання і розвиток особистості (В.І.Боднар, М.С.Вашуленко, О.Я.Савченко).

У констатуючій та формуючій частинах використовувався комплекс теоретичних і емпіричних методів.

Теоретичні: аналіз і синтез (визначення цілей, предмета, гіпотези і завдань дослідження); порівняння та узагальнення (опрацювання літератури, порівняння емпіричних даних); історико-логічний (вивчення основ теоретико-методологічних засад досліджуваної проблеми); побудови аналогій (створення гіпотетичних моделей навчально-виховного процесу). Теоретичні методи дозволили виявити специфічні протиріччя в практиці використання інтегрованого підходу до організації навчання у початковій школі, сформулювати принципи положення системи інтегрованого підходу до організації навчання і визначити психолого-педагогічні умови її ефективного функціонування в контексті виховання молодших школярів.

Емпіричні: діагностичні (бесіди, анкетування, фіксовані ситуації вибору, проєктивні методики); спостереження; метод експертних оцінок; вивчення результатів діяльності школярів; методи математичної статистики.

Констатуючий та формуючий експерименти носили інтервальний характер і здійснювалися впродовж 1995–2004 років. Особливість їх проведення полягає в особистій участі автора у навчанні учнів в умовах інтегрованого підходу до організації дидактичного процесу, моделюванні особистісно-орієнтованої системи інтегрованих уроків, проведенні моніторингу виховання особистості молодшого школяра.

Порівняльний аналіз проблеми виховання особистості в процесі навчання впродовж 80-90-х років ХХ ст. дав можливість визначити специфіку процесу виховуючого навчання в умовах інтегрованого підходу. Етап розробки методики виховання молодших школярів шляхом гіпотетичного моделювання цього процесу передбачав створення інтегрованих програм навчання грамоти, ознайомлення з довкіллям і розвитку зв'язного мовлення, краснзнавства, розробки навчальних посібників як змістовно-процесуальної основи розвитку особистості молодшого школяра.

Експериментальна база дослідження. В експерименті брали участь учні початкових класів загальноосвітніх шкіл № 1, 2, 9, 15, 23, 27 м. Чернівці та Іванівської (Кельменецького району), Рідківської (Новоселицького району), Міліївської (Вижиницького району) шкіл Чернівецької області. У цих навчальних закладах проходила перевірку експериментальна методика організації навчально-виховного процесу в умовах інтегрованого підходу в контексті виховання особистості молодшого школяра. У цілому в дослідженні взяло участь майже 900 учнів міських та сільських шкіл Чернівецької, Івано-Франківської, Тернопільської областей, слухачі (вчителі початкових класів) курсів підвищення кваліфікації вчителів інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області, студенти-випускники педагогічного коледжу та педагогічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, вчителі початкових класів базових шкіл педагогічного факультету названого університету.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження:

- вперше обґрунтовано і розкрито особистісно-розвивальний потенціал інтегрованого підходу до навчання молодших школярів;
- розроблено модель виховання особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого підходу до навчання;
- виявлено психолого-педагогічні закономірності (збагачення морально-духовних надбань молодшого школяра у процесі активної інтегрованої діяльності; спільна інтегрована діяльність допомагає стати дитині в рефлексованому розумінні суб'єктом діяльності; осмислення власної соціальної і моральної позиції; виникнення емоційно-ціннісного ставлення до себе та до соціального і предметного довкілля; трансформація безпосередніх уявлень про моральні норми в опосередковані; вміння усвідомлювати і вербалізувати моральні якості) та особливості виховання особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого підходу до навчання (самостійність у творчому оволодінні інтегрованими знаннями; суб'єкт-суб'єктні взаємовпливи учасників навчального процесу; децентрована позиція у міжособистісній взаємодії; сворідність сприймання й осмислення власного діяльнісного "Я" та цілісної картини світу);
- визначено сутність понять "інтеграція", "інтегрований підхід", "інтегроване навчання", "інтегрована діяльність", "інтегровані знання", "виховуюче навчання" (в контексті інтегрованого підходу до навчання);
- обґрунтовано вихідні теоретичні положення виховання молодших школярів в умовах інтегрованого навчання (створення єдиного інформаційного поля; активізації морально-вольових зусиль та виклику інтересу до діяльності; стимулювання морально-емоційної сфери молодших школярів; трансформації морального мотиву у моральні якості);
- аргументовано умови (врахування розвитку соціально-пізнавального досвіду, дотримання наступності у формах, методах і прийомах роботи різних ланок освіти, врахування різновекторності факторів інтегрованого навчання) та засоби прямого (ситуації аперцепції, успіху, завдання виховного змісту, гра) й опосередкованого (інтегровані завдання та навчальні курси) впливу на виховання особистості молодшого школяра в процесі інтегрованого навчання;
- доведено ефективність виховання особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого навчання як багатофункціонального педагогічного процесу, керівництво яким здійснюється шляхом розгортання трьох взаємопов'язаних блоків: теоретико-концептуального, психолого-дидактичного та технолого-методичного.
- поглиблено розуміння положень особистісного розвитку молодшого школяра в процесі навчання, встановлення смислових, змістовно-операційних зв'язків між компонентами логіко-структурної моделі інтегрованої діяльності (пізнавальної, комунікативної, ціннісно-орієнтаційної);
- виокремлено новий підхід до розвитку підростаючої особистості в процесі навчання у сучасній психологічній теорії виховання.

Практична значущість роботи. Результатом пошуку шляхів реалізації цілей дослідження стали: розробка до спецкурсу “Психолого-педагогічні основи сучасного уроку в початковій школі”, навчально-методичного посібника “Основи технології інтегрованого навчання” для студентів педагогічних факультетів і педагогічних училищ, навчальних посібників для учнів початкових класів з урахуванням принципу виховуючого, особистісно-розвивального навчання.

За тематикою дослідження розроблено і прочитано лекції з проблем методики діагностики розвитку моральних цінностей, реалізації основних функцій навчального процесу, структурних компонентів виховного аспекту навчання для вчителів початкових класів на методичних семінарах учителів шкіл міста Чернівців та Чернівецької області, курсах підвищення кваліфікації вчителів обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Розроблена система інтегрованих уроків як змістово-процесуальної основи виховання особистості школяра в процесі навчання впроваджена у практичну діяльність учителів початкових класів.

Апробована методика реалізації виховної функції в умовах інтегрованого підходу до навчання та вироблені практичні рекомендації можуть бути використані учителями початкових класів, вихователями дошкільних навчальних закладів у практичній роботі та у їх підготовці до професійної діяльності на факультетах початкового навчання вищих педагогічних навчальних закладів, а також при читанні курсів в інститутах післядипломної освіти.

Досвід роботи автора з проблеми “Інтеграція навчально-виховного процесу в початковій школі” вивчений та схвалений Центральним інститутом учителів м. Києва, матеріали занесені до Центральної картотеки передового досвіду (протокол № 7 від 11.12. 1991 р.)

Особистий внесок здобувача полягає у розкритті особистісно-розвивального потенціалу інтегрованого навчання; створенні логіко-структурної моделі процесу виховання молодших школярів в умовах інтегрованого підходу до навчання; розробці та втіленні у педагогічну практику методики інтегрованих уроків у контексті реалізації виховної функції навчання, розкритті принципів дослідження процесу виховання в умовах інтегрованого підходу до навчання, сутнісна характеристика яких пов’язана з оптимізацією розвитку базових якостей особистості.

Розроблені автором наукові положення та здобуті емпіричні дані – самостійний внесок у педагогічну та вікову психологію, педагогічну майстерність. У розробці спільних навчально-методичних посібників доробок здобувача становить в загальному 80%. Розробки та ідеї, які належать співавторам, у дисертації не використовуються.

Надійність і вірогідність результатів теоретичного дослідження забезпечувалась використанням засобів діалектичної логіки; емпіричного – використанням комплексу валідних взаємодоповнюючих методів, адекватних меті і

завданням дисертаційного дослідження, сучасних досягнень психолого-педагогічної науки, передового педагогічного досвіду; поєднанням кількісного і якісного аналізу отриманих результатів та їх статистичної обробки; апробацією висновків у практиці навчально-виховної роботи початкової школи.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні положення дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на II з'їзді Товариства психологів України (Київ, 1996), Міжнародних Костюківських читаннях (Київ, 1996, 2000), VII щорічній Міжнародній Міждисциплінарній конференції з іудаїки (Москва, 2000), V Міжнародному конгресі українців (Чернівці, 2002), III Міжнародній конференції “Динаміка наукових досліджень” (Дніпропетровськ, 2004), VII та VIII Міжнародних конференціях “Наука і освіта” (Дніпропетровськ, 2004, 2005), Міжнародних науково-практичних конференціях “Гуманітарна освіта: фактор світової інтеграції” (Чернівці, 1997), “Проблеми національного виховання в системі неперервної освіти” (Чернівці, 1999), Всеукраїнських конференціях “Використання психолого-педагогічних технологій у процесі підготовки практичних психологів і вчителів в умовах вищого навчального закладу” (Чернівці, 2004), науково-практичних семінарах, педагогічних конференціях і психолого-педагогічних читаннях учителів шкіл Чернівецької, Івано-Франківської, Львівської, Одеської, Рівненської областей, засіданнях лабораторії морального виховання Інституту проблем виховання АПН України, кафедри педагогіки і методики початкового навчання Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Результати дисертаційного дослідження **впроваджено** у навчально-виховний процес початкових класів загальноосвітніх шкіл № 1, 2, 15, 22, 23, 27 м. Чернівці (довідка № 01-15/037 від 13.01.2005 р.), шкіл Чернівецької області: Рідківської ЗОШ Новоселицького району (довідка № 9 від 3.02.2005 р.), Мілівської ЗОШ Вижницького району (довідка № 482 від 5.01.2005 р.), Іванівської ЗОШ Кельменецького району (довідка № 4 від 1.02.2005 р.).

Основні положення дисертації знайшли практичне використання при читанні лекційних курсів і семінарських занять з педагогічної психології, педагогіки, педагогічної майстерності, методик викладання навчальних дисциплін початкової школи, організації педагогічної практики для студентів Чернівецького педагогічного коледжу (довідка № 05-17/023 від 19.01.2005 р.), Барського гуманітарно-педагогічного коледжу імені М.Грушевського (довідка № 156 від 06.06.2005 р.), Коломийського педагогічного коледжу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (довідка № 28 від 9.02.2005 р.), для студентів педагогічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (довідка № 17-14/73 від 17.01.2005 р.), на курсах підвищення кваліфікації учителів початкових класів Чернівецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 2/4-348 від 07.07.2005 р.).

За час підготовки дисертації апробовано навчально-методичне забезпечення експерименту, зокрема, розроблена система інтегрованих уроків, навчальні посібники для початкових класів: “Зошит для читання”, “Світ природи в цікавих завданнях”; навчально-методичні посібники для студентів та вчителів “Основи технології інтегрованого навчання”, “Від творчого вчителя до творчого учня”, “Перші кроки в країну знань”.

Публікації. Зміст та результати дослідження висвітлювались на сторінках наукових журналів, у збірниках статей та інших періодичних виданнях, а саме: у 4 навчально-методичних посібниках для учителів початкових класів та студентів педагогічних факультетів, 2 навчальних посібниках для початкової ланки загальноосвітньої школи та одноосібній монографії. У наукових фахових виданнях, затверджених переліком ВАК України за темою дослідження опубліковано 24 статті. Матеріалів конференцій – 12. Загальна кількість публікацій – 58 (65 друк. аркушів).

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел (всього 556 найменувань), 12 додатків на 65 сторінках. Основний зміст викладено на 383 сторінках (16 друк. арк.). Робота містить 16 таблиць та 12 рисунків на 12 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 473 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У “Вступі” обґрунтовано актуальність проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання й гіпотезу дослідження; сформульовано концепцію; охарактеризовано методи, етапи дослідно-експериментальної роботи; розкрито новизну, теоретичну й практичну значущість здобутих результатів; наведені дані щодо їх апробації та впровадження; відомості про публікації та структуру роботи.

У першому розділі “Теоретико-методологічні основи виховання особистості школяра в процесі навчання” здійснено теоретичний аналіз проблеми дослідження, розкрито традиційні та сучасні методологічні парадигми зарубіжних і вітчизняних психологів щодо розв'язання проблеми виховання і розвитку особистості молодшого школяра в процесі навчання; висвітлено з позиції гуманістичної психології стратегії особистісно-орієнтованого підходу як провідні у розв'язанні питань морально-духовних змін у вихованні особистості молодшого школяра.

Ретроспектива проблеми дослідження особистісного розвитку молодшого школяра засвідчує, що особистість визначається дослідниками як цілеспрямована й до певної міри самоорганізована система, найголовніша функція якої здійснення індивідуального способу суспільного буття (Л.С.Виготський, П.Я.Гальперін, В.В.Давидов, Г.С.Костюк, С.Д.Максименко, С.Л.Рубінштейн, О.В.Скрипченко, В.І.Слободчиков). Структурну організацію особистості визначають багатство зв'язків зі світом, мотивів діяльностей та вчинків, розвинена самосвідомість (В.П.Зінченко). Вивчення різних психологічних моделей розвитку особистості дає можливість виокремити певні напрями вирішення даної проблеми.

Становлення особистості пов'язане з процесом інтеріоризації суспільних взаємин, завдяки чому поняття “розвиток особистості” конкретизується як засвоєння суспільного досвіду (О.О.Бодальов, О.М.Леонтьєв, Б.Ф.Ломов), оволодіння нормами суспільства (Л.І.Рувінський, В.Е.Чудновський), “перегворення” суспільних мотивів у особистісні (Л.І.Божович, П.М.Якобсон), входження у соціальне середовище та інтеграція в ньому (О.Г.Асмолов, А.В.Петровський).

В ряді робіт утверджується активність особистості та визначна роль свідомості й самосвідомості в її становленні. У цьому напрямі розвиток особистості сприймається як “здатність до соціальної активності та самоактивності” (К.О.Абульханова-Славська, М.Й.Боришевський, Т.С.Яценко, В.І.Слободчиков), як динаміка морально-духовного сходження особистості” (І.Д.Бех, В.П.Зінченко, М.В.Савчин).

Розвиток людини як суб'єкта власної психічної активності розглядається в єдності з власною психікою. Цей процес визначається на основі уявлень про саморух, самоактивність. Особистість є відповідальною за своє власне становлення (В.О.Татенко, Т.М.Титаренко).

Психолого-педагогічна наука розглядає виховання та розвиток особистості вихованця як активного суб'єкта, як “систему”, що має свої внутрішні перетворення, а також самовдосконалення (С.Л.Рубінштейн, О.М.Леонтьєв і О.Г.Асмолов). При цьому особистісне зростання невіддільне від морального розвитку. Останній відбувається шляхом активної участі особистості у різних видах предметної та комунікативної діяльності через відповідну вчинкову систему гуманістичних ціннісних орієнтацій. Як відомо, взаємозв'язок розумової і моральної сфер ґрунтується на теорії моральної соціалізації Л.Колберга. На сьогодні доведено, що перетворення моральних норм у цінності, а отже, дійсні внутрішні мотиви поведінки особистості, можливі лише тоді, коли вони емоційно пережиті. У зв'язку з цим психолого-педагогічна наука в сучасних умовах гуманізації освіти здійснює пошук нових ефективних шляхів виховання та особистісного зростання людини.

В науковому просторі психології концентруються проблеми, вирішення яких спрямоване на забезпечення виховання у підрослаючої особистості морально-духовних якостей як ядра ціннісної сфери людини. З метою підвищення ефективності виховання в процесі навчання нині увага вчених у педагогічному процесі акцентується на особистісно орієнтованому підході (І.С.Якиманська). Саме його зміст, методи, прийоми спрямовані головним чином на розкриття і використання суб'єктивного досвіду учня, на допомогу становленню у них особистісно-значущих способів навчально-пізнавальної діяльності.

Виходячи з основних положень особистісно орієнтованого підходу, особистість кваліфікуватимемо як суб'єкта вільної та відповідальної дії, духовний розвиток якої полягає в оволодінні суспільно-значущими моральними цінностями, що реалізуються у конкретних вчинках.

Зазначимо, що виховання в процесі навчання – одна з важливих проблем психолого-педагогічної науки. Навчально-пізнавальна діяльність, яка займає центральне місце у розвитку молодшого школяра, розглядається як соціокультурна детермінанта виховання особистості (В.В.Давидов, Д.Б.Ельконін). Характеризуючи процес виховання в ході навчання, вчені констатують, що сила впливу навчання на учнів визначається не лише змістом знань, а й єдністю методів та форм навчальних занять, впливом особистості вчителя, емоційно-вольовими процесами, породженими змістом навчання, які впливають на розвиток особистості молодшого школяра. Організована навчальна діяльність забезпечує формування і розвиток інтелектуальних дій дитини, а також відповідне її ставлення до об'єктів та умов, за яких ці дії виконуються (Л.В.Занков, О.М.Леонтьєв).

На даний час крізь призму психолого-педагогічного аналізу механізмів формування світогляду розкривається природа і сутність виховуючого навчання. З огляду на це, виховуюче навчання ми розглядаємо як навчання, яке забезпечує взаємозв'язок між набуттям школярами знань, умінь і навичок, засвоєнням досвіду творчої діяльності та формуванням емоційно-ціннісного ставлення до себе, соціального і предметного довкілля. Ціннісно-орієнтаційна сутність і зміст виховної функції навчання полягає у тому, щоб домогтися суттєвих зрушень у розвитку особистості учня. Психолого-педагогічними умовами реалізації виховної функції навчання є врахування, насамперед, індивідуальних особливостей особистості молодшого школяра, відповідність виховних завдань змісту навчального матеріалу, їх трансформація у нестандартні форми організації навчання.

Це важливо ще й тому, що молодший шкільний вік визначається як сензитивний у моральному розвитку особистості. Це перехід від безпосередніх ставлень дитини до таких, які опосередковуються соціально виробленими нормами та способами дій. Цільова установка для цього вікового етапу полягає у формуванні вмінь та морально-вольових якостей, у прагненні до успіху в навчально-пізнавальній, художній, ігровій, трудовій, спортивній діяльності (К.О.Абульханова-Славська, В.М.М'ясищев). Саме в цьому віці особистість дитини кардинально змінюється, створюються сприятливі умови для формування моральності; пізнання трансформується у самопізнання, здатність оцінювання інших й себе, що активізує механізми процесів особистісного зростання та саморегуляції (Л.І.Божович, В.І.Слободчиков, І.І.Чеснокова). Основною закономірністю виховання особистості молодшого школяра в процесі навчання є зміна її соціальної позиції: дитина приступає до систематичного учіння, стає активним учасником класних і шкільних взаємодій. Усвідомлення дітьми молодшого шкільного віку своєї нової позиції, як школяра, спричиняє перебудову їхнього ставлення до повсякденного життя, і правил співжиття. Засвоєння моральних норм розуміється як один із способів набуття індивідом моральних цінностей. У процесі організації навчальної діяльності, існують протиріччя, які знижують її виховну функцію. У зв'язку з цим, необхідно здійснити

пошук шляхів їх подолання, сформулювати дидактичні правила виховуючого навчання, в основу яких має бути покладена ефективна організація співпраці учителя з учнями, та доцільне використання змісту навчального предмету для різнобічної самореалізації учня. Оскільки саме цілеспрямована діяльність молодших школярів дає можливість сформувати у них наукові, етичні та естетичні критерії оцінки життєвих явищ.

Таким чином, проблема виховання в процесі навчання знайшла певне відображення в працях вітчизняних і зарубіжних вчених, однак вона і нині залишається актуальною. Сьогодення вимагає від системи освіти забезпечення умов для особистісного зростання школярів, самореалізації, оволодіння засобами, необхідними для розвитку їхньої інтелектуально-моральної свободи.

Другий розділ “Дослідження процесу виховання особистості молодшого школяра в умовах традиційної системи навчання” присвячено констатуючому експерименту, який полягав у комплексному вивченні рівнів моральної вихованості особистості молодшого школяра в умовах традиційного навчання.

В процесі експериментального вивчення виховання особистості молодшого школяра в ході навчання було використане положення С.Л.Рубінштейна, згідно з яким особистість може володіти таким рівнем морального розвитку, який дозволить їй свідомо керувати власною поведінкою та діяльністю.

Діагностування було спрямоване на вивчення істотних ознак моральної вихованості молодшого школяра, їх комбінацій, форм вираження як реалізованих цілей виховання. Вихованість особистості характеризується сукупністю окремих якостей, їх певною ієрархією, змодельованою відносно до вектора “мотив–ціль”. За результатами нашого дослідження показниками вихованості молодших школярів виявлено інтегральні прояви їх особистісних якостей, система цінностей (смислів), здатність включатися у різні види діяльності, їх осмисленість, самостійність, творча активність, відповідальність, людяність. Констатовано, оскільки вихованість дитини характеризує не лише її гуманне ставлення до людей, а й те, наскільки вона бережливо ставиться до речей, рослин, тварин, то необхідно розкривати дитині суспільну значущість речей, предметів живої та неживої природи стосовно тих об’єктів, до яких вона не має діяльного відношення.

Згідно з завданнями нашого дослідження було поставлено акцент на показниках моральної вихованості молодших школярів. Показниками моральної вихованості є прояви моральних якостей особистості молодшого школяра. Якість особистості – це інтегрована система пізнавальних, емоційних і вольових властивостей людини, які відображають моральні цінності і норми людського співжиття і визначають лінію поведінки людини. Основні показники прояву чуйності – здатність учнів до співпереживання, відгук на чужу радість та співчуття в труднощах не лише найближчим людям, а й ровесникам, сусідам, героям прочитаних творів, піклування про інших, увага до їх проблем тощо. Ввічливість визначалась

через знання правил етикету та їх дотримання (вітання і прощання, зустрічі і пригостання, щоденне спілкування, уміння не образити словом, вислухати і почути головну думку). Дбайливість – у виявленні здатності не лише бережливо ставитись до своїх і шкільних речей, докільля, рідних, а й в умінні проявляти себе в конкретних справах, удосконалюватись морально. Показником доброзичливості були як уміння вербально виразити добрі побажання рідним, учителям, друзям, так і особистісна значущість цієї якості для дитини в її діях, вчинках; застереження від поганих вчинків друзів, вміння дати поради чи настанови у грі та діяльності. Працьовитість визначалась ставленням до навчальної діяльності, доручень, виконання завдань, які вимагають певних зусиль, вибір додаткових завдань. Якість почуття корисності для іншого визначалась взаємостосунками між дітьми, що виникали в умовах спільних інтересів, цілей і передбачали об'єднання зусиль, взаємну підтримку, уміння самореалізувати себе в системі взаємин “учень – учень”, “учень – група, клас”, “учень – дорослі”.

На першому етапі констатуючого експерименту здійснювалося вивчення вихідного рівня моральної вихованості молодших школярів. Дослідження морального розвитку молодших школярів як основи становлення особистості дало можливість визначити такі критерії вихованості: когнітивний (певний рівень знань про моральні норми, якості, потреби); емоційно-ціннісний (емпатія, ціннісне ставлення до довкільля, здатність емоційно відгукуватися на події); діяльнісно-вчинковий (перетворення знань у переконання та готовність до реалізації моральних знань у конкретних вчинках). Увага спрямовувалася на виявлення сформованості особистісних якостей школярів, зокрема, таких як чуйність, ввічливість, дбайливість, доброзичливість, працьовитість, почуття корисності для інших та вміння виявляти ці якості в людях і в самому собі.

Згідно з нашою позицією формування різноманітних особистісних якостей реалізується, в першу чергу, завдяки системі різнорівневих завдань, зумовлених специфікою педагогічного процесу в початковій школі.

Перша серія завдань спрямовувалася на виявлення показників когнітивного критерію – розуміння учнями означених базових морально-етичних понять, якостей, сформованість умінь цілісно відтворювати здобуті у навчальному процесі моральні знання щодо тих чи інших якостей, уміння виділити з сюжету конкретного твору певну особистість та осмислити й означити її моральні якості. Для цього використовувалися такі методики: бесіда-опитувальник “Чи всі люди однакові”, “Яким я хочу бачити людей” і “Який я сам”, “Що роблять для мене оточуючі люди і що зробив для них я” (авт. В.Моргун), незакінчені речення (авт. Т.Гаврилова); “Піктограма” (авт. Ю.Полуянова), загадка-акронім (авт. В.Киричок), методика „Розуміння особистісних якостей героїв твору” (авт. М.Іванчук).

Виявлено, що молодші школярі мають певний обсяг моральних знань, але не всі глибоко і вповні розуміють їх зміст. Так, учні третього (41,17%) і другого

(30,88%) класів доброю вважають ту людину, яка піклується про них, а учні (26,4%) першого класу того однокласника, який з ними прагне грати, відпочивати та не ображає їх. До основних цінностей у людях і в собі 45,58% досліджуваних учнів відносять доброту, 29,41% – чуйність, поважливе ставлення до людей. Однак, лише 24,8% учнів вибирають ввічливість і 16,03% учнів – працьовитість, хоча в основному вони правильно розуміють зміст даних понять. Дати характеристику героям вивчених творів з позиції притаманних їм моральних якостей учні 1-2 класів можуть лише після пригадування та аналізу окремих сюжетів. Недостатнім є і словниковий запас морально-стичного змісту, що, відповідно, утруднює виконання завдання охарактеризувати виховану людину тими якостями, які вони вважають найбільш значущими. Знання дітей не є цілісні та системні, що заважає їм робити висновки і узагальнення за певною ознакою.

Друга серія завдань була спрямована на виявлення емоційно-ціннісного ставлення до людини (дорослих, однокласників, молодших дітей), природи та речей, з позиції визначених дослідником якостей, здатність емоційно відгукуватися на події, контролювати стани. З цією метою використовувались анкета-гра, ситуації, малюнки та проєктивні методики “Школа і я” (авт. Т.Устименко), “Малюнок” (авт. В.Колечко).

Встановлено, що молодші школярі здатні помічати хороші вчинки людей і можуть дати їм оцінку Своє доброзичливе ставлення до “зображених” позитивних вчинків за допомогою змісту малюнка і яскравих кольорів фарб показали 51,47% школярів третього класу, 32,35% – другого, 23,52% – першого. При цьому розповідають про негативні вчинки людей та пишуть про них у своїх творчих роботах.

Третя серія дослідження передбачала завдання, що відповідають діяльнісно-вчинковому критерію, спрямованому на виявлення вміння виокремлювати мотиваційні підстави своєї поведінки та інших людей і співвідносити їх з тією чи іншою моральною якістю, здійснювати моральне оцінювання ситуації та пошук альтернативних шляхів власного розв’язання проблеми. З цією метою використовувались методика “Стрілок” (авт. О.С.Богданова), спрямована на визначення стійкого домінування мотивів вчинку, методика “Вибір” (авт. І.Д.Бех), незавершені колізії (авт. Ж.Нютен, модифікація О.Орлова), ситуації, бесіди за прочитаними творами, незавершені сюжети на основі аналізу яких учні висловлювали своє бачення того чи іншого вчинку героя, визначали моральні якості, що були йому притаманні і ставили себе на його місце.

Простежено, що доброзичливе ставлення до однокласників у своїх діях проявляють 11,76% учнів першого класу, 17,64% – другого і 23,52% – третього; чуйність відповідно – 8,82%, 14,7%, 19,11%. Чуйне, поважливе ставлення до старших – 16,17%, 20,58%, 25%.

Четверту (окрему) серію становили завдання, спрямовані на вивчення оцінок дітей учителями. З цією метою з учителями проводилися бесіди, анкетування за

методикою “Учень очима вчителя”(авт. М.Іванчук). За визначеннями вчителів ціннісною ознакою людини для 15% першокласників є такий показник як краса, зовнішність і лише 7,4% виокремлюють такі якості як доброзичливість та чуйність. Це пояснюється насамперед віковими особливостями дітей – підвищеною емоційністю, сензитивністю, прагненням наслідувати своєму ідеалу. Результати бесід та анкетування учителів свідчать, що такі якості як доброзичливість, чуйність характерні 10,29% учнів першого класу, 16,17% – другого, 19,11% – третього. Учителі зазначають і те, що нерідко розуміння учнями морально-етичних норм розходяться з їхніми вчинками.

За результатами когнітивного, емоційно-ціннісного, діяльнісно-вчинкового критеріїв виокремлено рівні сформованості моральних якостей молодших школярів, а саме: високий, достатній, середній, низький.

Так, на кінець навчання в початковій школі із загальної кількості досліджуваних (237 чол.) за діагностичними результатами на високому рівні мають сформовані уявлення та прояви в поведінці такої якості як доброзичливість 11,39% учнів, почуття корисності іншим людям характерне для 6,75% досліджуваних. Учні цього рівня вміють адекватно оцінювати своїх однокласників та самих себе, здійснювати самоконтроль. У навчальній діяльності вони характеризуються наявністю різнобічних інтересів, спираються на суспільно значущі мотиви; своїми вчинками прагнуть принести успіх класу, школі; ввічливі, володіють умінням спілкування у групі. Для них характерна сталість моральної поведінки у типових і ускладнених ситуаціях, незалежність поведінки від зовнішнього контролю.

Відповідно до достатнього рівня прояв доброзичливості у школярів становить 15,18%, почуття корисності іншим людям – 4,22% респондентів. Морально-етичні уявлення та поняття щодо зазначених якостей у школярів цього рівня недостатньо повні. Вони характеризуються наявністю різнобічних інтересів, самостійністю у виконанні певних видів діяльності щодо задоволення потреб; скромні, ввічливі, дисципліновані, в разі необхідності надають допомогу товаришам, захищають честь колективу, але не вирізняються ініціативністю. Сталість моральної поведінки характерна для них в різних ситуаціях.

Прояв доброзичливості, почуття корисності іншим людям простежується відповідно у 44,73% і 12,66% школярів середнього рівня. Учні цього рівня мають нечіткі морально-етичні уявлення. Їхні інтереси не завжди усталені, переважають особистісно-значущі мотиви. У пізнавальній діяльності їм важко самостійно встановлювати причинно-наслідкові зв'язки і відрізнити існуючі притаманні ознаки від неіснуючих. Не завжди правильно оцінюють вчинки свої та товаришів; частково володіють навичками колективного спілкування; ввічливі, проте вміють її проявити лише іноді.

На низькому рівні із загального числа досліджуваних відповідно означеної якості доброзичливості виявилось 28,69% учнів, почуття корисності іншим людям –

78,06%. Школярі цього рівня характеризуються відсутністю морально-етичних уявлень, неусталеністю інтересів, відособленістю, байдужістю до товаришів та колективу. У своїх діях керуються тільки власними інтересами, нехтують допомогою інших, уникають надавати допомогу самі; у них відсутні почуття співпереживання; їм притаманна неусталена поведінка; у пізнавальній діяльності нерідко помилкові, а то й відсутні знання ознак, властивостей об'єктів чи явищ, не можуть встановити причинно-наслідкові зв'язки між ними, легко піддаються впливу інших.

Проведене діагностування співвідношення уявлень і поведінки молодших школярів засвідчило, що діти, які мають адекватні уявлення про окремі моральні якості і засвоїли відповідні норми, не завжди дотримуються їх. Уявлення дітей про моральні норми були нестійкими, у змінених обставинах вони вагалися самостійно, без опіки дорослих, здійснити вчинок, який часто міг бути невмотивованим. Моральні норми не стали для них регулятором їх дій. Це дозволяє констатувати, що рівень вихованості учнів цього віку у навчальному процесі забезпечується недостатньо. З огляду на зазначене є необхідним експериментальне вивчення дидактичних впливів навчального процесу на оптимізацію виховання молодших школярів.

Стан сформованості особистісних якостей в учнів початкових класів спонукав до вивчення розуміння вчителем сутності і важливості становлення особистості школяра в процесі навчання (його психолого-педагогічної компетенції у становленні особистості школяра), знання провідних інноваційних психолого-педагогічних методів оптимізації виховної функції навчання, їхніх психологічних особливостей, що і стало основним завданням другої частини констатуючого експерименту.

Перша серія цього етапу спрямовувалася на виявлення думки вчителів щодо факторів впливу на вихованість школяра та чинників їх моральної деформації. З цією метою було проведено опитування 116 вчителів. Педагоги зазначили, що найбільший вплив – 33,1% на виховання молодшого школяра – справляє сім'я; 30,2% – школа; 28,3% – позашкільне оточення. Розбіжності в оцінці школи і сім'ї у вихованні дітей свідчать про необхідність пошуку нових форм зв'язку школи і сім'ї, що, водночас, сприятиме і посиленню виховного особистісно-розвивального аспекту навчання. З метою визначення важливості факторів впливу на становлення особистості молодшого школяра в процесі навчання та особливостей їх виховного особистісно-розвивального потенціалу з учителями проводилися бесіди. В ході них з'ясовано, що хоча більшість педагогів визнають необхідність формування особистості школяра в процесі навчання, виховання загальнолюдських та національних цінностей, усвідомлюють сутність і значення означеної проблеми, проте вважають, що виховна робота переважно повинна проводитися вчителем у позаурочний час.

Серед факторів, які сприяють вихованню молодших школярів у процесі навчання 52% вчителів віддали перевагу інтегрованому змісту навчального матеріалу, 23% – взаємовідносинам учителя з учнями, 14% – особистому прикладу, 11% – новим освітнім технологіям (рис. 1):

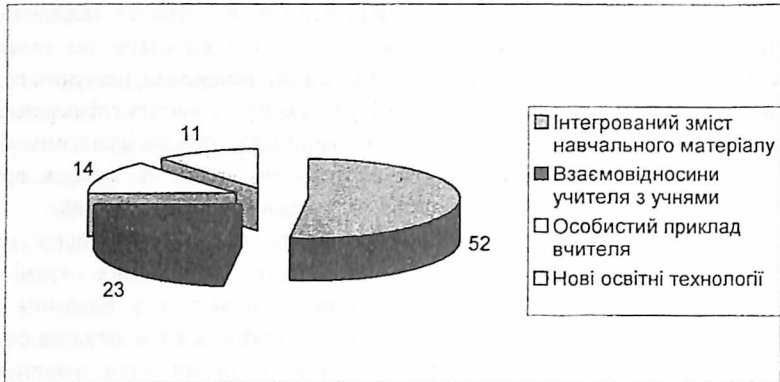

Рис. 1. Визначення учителями значущості факторів виховного особистісно-розвивального потенціалу

Завданням другої серії дослідження цього етапу було вивчення методичної готовності вчителя до проєктування реалізації виховної функції в навчальному процесі. Результати аналізу поурочних планів (понад 1000 матеріалів) підтвердили, що особистісно-розвивальну функцію уроку 70,1% вчителів формулюють надто загально. Домінуючими в процесі навчання, як показали спостереження, є навчальні завдання, на яких зосереджена увага як учителя, так і учнів. Спостерігається і розходження формулювання мети та її практичної реалізації. Переважна більшість учителів вважають, що реалізація виховної мети впливає зі змісту навчального матеріалу, чому у більшій мірі сприяють навчальні предмети гуманітарного циклу. Водночас, вони визначають й інші способи впливу на учнів. Як бачимо, виховна функція навчання не виступає як самостійна, виховні завдання недостатньо конкретизуються у відповідності з можливостями навчального матеріалу і особливостями розвитку особистості школяра, що негативно позначається на мотивації навчальної діяльності учнів, розвитку їхньої емоційно-вольової сфери, моральної свідомості і поведінки.

Причини недостатньої уваги вчителів до проблеми виховання молодших школярів у процесі навчання можна вбачати у невідповідності між об'єктивною необхідністю реалізації виховної мети навчання і орієнтацією навчальних предметів на формування розрізаних знань з кожного предмету, неусвідомленні важливості врахування вікових особливостей дитини, недооцінці психолого-педагогічних інноваційних підходів до навчально-виховного процесу. Звідси й впливає проблема пошуку оптимальних умов для реалізації виховної функції шкільного навчання.

Тому метою третьої серії цього етапу стало виявлення ставлення учителів до нових навчальних технологій в контексті їх виховної функції. Результати даної серії дослідження свідчать про високу оцінку учителями серед інших технологій

інтегрованого підходу до навчання. Однак спостерігається недостатня теоретична та практична готовність учителя до проведення інтегрованих навчальних занять. Важливо, що учителі усвідомлюють необхідність формування інтегрованих знань учнів початкових класів. Проте, за нашими спостереженнями, побудова навчально-виховного процесу на основі інтегрованого підходу практиками здійснюється переважно без урахування внутрішніх зв'язків компонентів цього процесу, що звісно в певній мірі гальмує формування особистісних якостей молодшого школяра. Зміст навчального матеріалу, зокрема інтегрована його форма, не завжди відображає особистісну і соціальну життєдіяльність учнів. Недостатньо ними використовуються розвивальні впливи природного середовища, культурні, соціальні, національні особливості місцевості, регіону, де знаходиться школа.

Отже, результати дослідження процесу виховання особистості молодшого школяра в умовах традиційної системи навчання та вимоги до особистісного розвитку школяра зумовлюють необхідність оптимізації не лише навчальної, а й виховної функції навчання.

У третьому розділі **“Інтеграція в системі шкільної освіти: концептуальні засади”** представлена розроблена нами модель концепції виховання особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого підходу до навчання та теоретично обґрунтовуються його концептуальні засади.

В історії розвитку науки проблема інтеграції – одна з найдавніших і досліджувалася в різних аспектах. Розкриття інтеграції як цілісного, складного, суперечливого і багатоаспектного розвивального процесу зумовлює необхідність аналізу дії філософських законів і категорій, які виступають інтеграторами всієї системи людського знання, використовуються як загальні принципи у процесі пізнання і мають методологічне значення для всіх наукових галузей. З позиції педагогічних наук інтеграція – це процес зближення і взаємопроникнення, який повинен вивести учня на розуміння єдиної наукової картини світу. Необхідність інтеграції зумовлена не лише значним зростанням обсягу наукового знання, а й центральним завданням освіти – розвитку і саморозвитку сутнісних сил дитини в їхній єдності і цілісності. У розвитку сучасних освітніх систем інтеграція виступає провідним принципом, який проявляється як спосіб і процес створення багатомірності картини світу, що об'єднує різні форми відображення дійсності. Інтеграція як об'єднання у ціле певних частин чи елементів вважається необхідним дидактичним засобом, за допомогою якого створюється цілісна картина світу у навчально-виховному процесі (Ю.М.Колягін).

У вітчизняній та світовій психолого-педагогічній науці визначається об'єктивна необхідність віддзеркалення в навчальному пізнанні реальних взаємозв'язків об'єктів і явищ природи та суспільства; підкреслюється світоглядна і розвивальна функція інтегративних зв'язків, які є основою інтеграції, їх позитивний вплив на формування системи знань і загальний розумовий розвиток учня;

розробляється методика скоординованого навчання різних предметів. Ще К.Д.Ушинський наголошував, що доки різні предмети викладатимуться незалежно один від одного, навчання не матиме ніякого суттєвого впливу на духовний розвиток дитини. Яскравим прикладом необхідності інтеграції для формування особистості молодшого школяра є і педагогічні системи діяльності В.О.Сухомлинського та Ш.Амонашвілі, спрямовані на виховання вільної активної, творчої особистості. Обґрунтування механізму оволодіння знаннями і процесу їх інтеграції розкривається на основі двох психологічних концепцій: теорії поетапного формування розумових дій, розробленої в працях П.Я.Гальперіна і Н.Ф.Талізінної та асоціативно-рефлекторної теорії розумової діяльності запропонованої Є.М.Кабановою-Міллер, Н.А.Менчинською, Ю.А.Самарінін. Все це і зумовило спосіб інтеграції навчання в початковій школі.

Обґрунтовано, що інтеграційні процеси у шкільній освіті особливо актуальні для початкової ланки навчання. Це пов'язано з віковими особливостями молодших школярів: дитина молодшого шкільного віку у зв'язку з особливостями сенсорного розвитку, синкретичного сприйняття навколишнього світу, наочно-практичного характеру мислення, взаємної обумовленості всіх сфер життєдіяльності природним чином підготовлена до засвоєння інтегрованих знань, єдності способів пізнавальної діяльності. Інтегрований підхід до навчання у переважній більшості задовольняє особливості початкового навчання та реалізацію поставлених цілей. Мета навчання на інтегративній основі – дати цілісне уявлення про довкілля, сприяти підвищенню розумової активності школярів, забезпечити самовираження, самореалізацію, розвиток гармонійної особистості з притаманними їй загальнолюдськими цінностями.

Нами визначено психолого-педагогічні особливості побудови інтегрованого навчального процесу молодших школярів у контексті їхнього виховання та розвитку. По-перше, інтегрований навчально-виховний процес психологічно свосвідний для учнів. Він змінює формально-диференційований спосіб навчання на змістовно-цілісний. По-друге, це орієнтація на психологічний стан дитини, її готовність до сприйняття тієї чи іншої інформації. Виконання певного виду діяльності передбачає значну свободу вчителя у варіюванні навчальними завданнями впродовж певних часових інтервалів. Звідси, використання вчителем у своїй діяльності в якості орієнтирів цілісних навичок і умінь дітей, які повинні бути сформовані в процесі тривалої роботи. Такі інтегративні проєкції дають можливість вирішити питання щодо швидкості засвоєння матеріалу окремими учнями. По-третє, це відмова від використання оцінного методу порівняння з іншим, який широко застосовується в сучасній школі та призводить лише до породження конкуренції, конфронтації у міжособистісних стосунках, психологічних комплексів на внутрішньо-особистісному рівні. При цьому, більш ефективною є орієнтація на порівняння з самим собою, фіксація індивідуальної динаміки з метою засвоєння знань, виділення сфер

максимального руху шляхом широкого застосування сучасних систем самоконтролю з використанням комп'ютерних, ігрових, навчальних і контролюючих програм. По-четверте, інтегрування навчально-виховного процесу, забезпечення цілісної картини світу при збереженні базового освітнього компоненту. Це здійснюється за рахунок зняття різких меж між навчальними дисциплінами, об'єднання різних освітніх завдань в одному предметі, встановлення зв'язків шляхом включення до навчального плану принципово нових навчальних дисциплін інтегрованого характеру, зокрема людинознавчих, які дозволять дитині долучитися до загальної картини світу. Введення таких предметів несе, як мінімум, потрібне змістове навантаження, забезпечуючи цілісність картини світу, єдність навчального і виховного процесів, озброєння дитини засобами самовдосконалення і саморозвитку.

У розділі детально схарактеризовано фактори і умови, що сприяють організації навчання в умовах інтегрованого підходу. Визначено особливості реалізації виховної функції інтегрованого навчання. Інтегрований підхід до навчання забезпечує активний вияв самостійних зусиль учнів у творчому оволодінні знаннями, уміннями і навичками, створює систему взаємодій між учасниками навчального процесу, яка спрямована на виявлення і узгодження ціннісно-смыслових орієнтацій та забезпечення діяльності молодшого школяра відповідно до його особистісного потенціалу.

Процес узагальнення результатів теоретичних та емпіричних досліджень дозволив уточнити та визначити сутність використовуваних нами понять: "інтеграція", "інтегрований підхід", "інтегроване навчання".

На основі продуктивно-критичного осмислення існуючих наукових визначень поняття інтеграція і, враховуючи його психологічний контекст, наше поняття інтеграції отримує наступну змістову логіку: "Інтеграція – це процес такого усвідомлення суб'єктом будь-яких предметів чи явищ, за якого він не лише констатує на емпіричному рівні їх певні властивості, але й встановлює з одного боку породжувальну ієрархію між ними, з іншого – типи взаємозв'язків, які при цьому виникають, що дозволяє йому універсально предметно-перетворювально діяти на основі такого мислеосягнення".

На основі такого визначеного поняття і побудована наша подальша експериментальна програма.

Нами побудована авторська цілісна модель (рис. 2) виховання особистості молодшого школяра як суб'єкта пізнання, носія базових цінностей в умовах інтегрованого підходу до навчання.

Під інтегрованим підходом до навчання розуміємо таку глобальну і системну організацію дидактичного процесу, що включає всі компоненти цього процесу і перш за все суб'єктів педагогічної взаємодії, орієнтуючи їх на продуктивний розвиток особистості дитини, підвищення її розвивального потенціалу та соціально-психологічної адаптації в сучасному динамічному суспільстві.

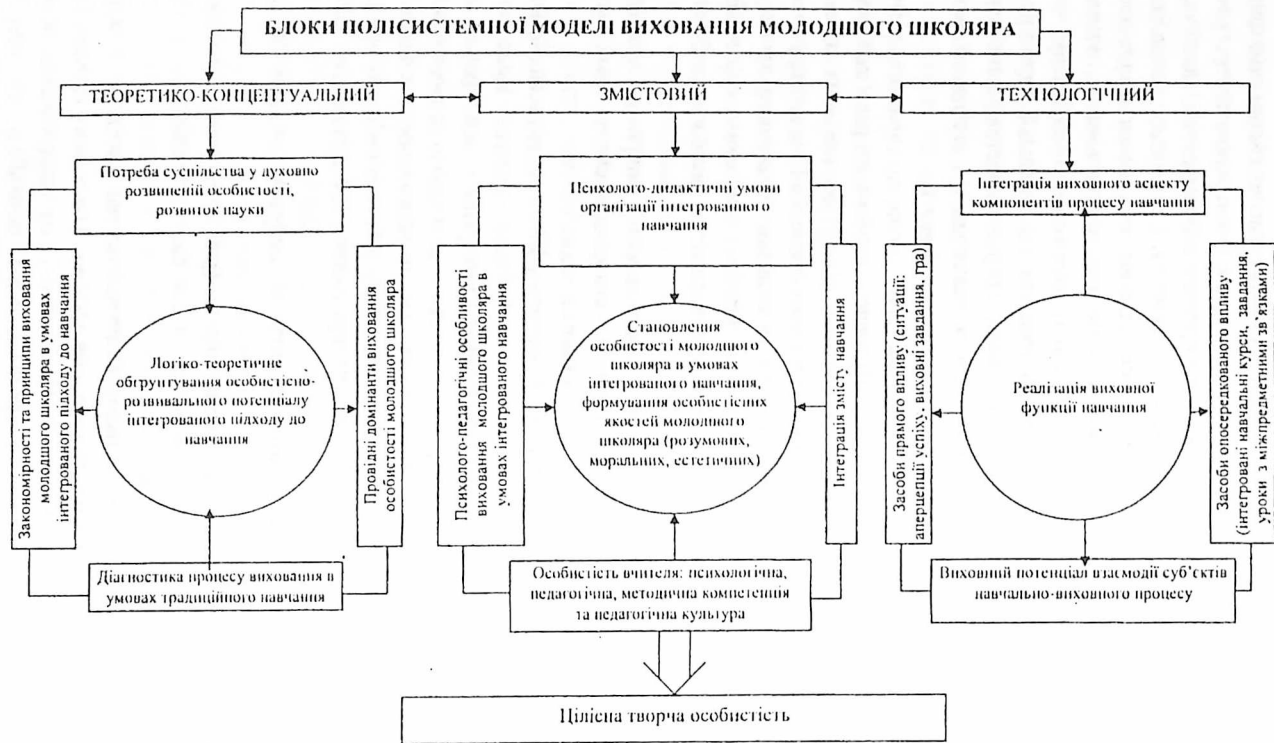

Рис. 2. Модель виховання особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого підходу до навчання

Концептуальні ідеї дослідження ґрунтуються на сучасних синергетичних уявленнях про розвиток і функціонування складних соціально-освітніх систем. Вихідними науковими положеннями вибудованої нами концепції є розуміння особистості молодшого школяра як “Я” діяльного, як суб’єкта багатфункціональної й інтегрованої навчальної діяльності, спрямованої на сприйняття ним цілісної картини світу, яка певною мірою забезпечує рівновагу всіх сфер його життєдіяльності, сприяє встановленню гармонійних взаємин з людьми та взаємодії у довкіллі взагалі.

У побудові концепції ми виходили з основного постулату особистісно-орієнтованого підходу до навчально-виховного процесу – всебічного розкриття і прояву особистісних якостей молодшого школяра. Отже, інтегроване навчання розглядається нами як творчий продуктивний процес, що передбачає вільне самовираження школяра, активізацію його особистісних функцій, спрямованих на задоволення як особистісних, так і суспільних потреб. Наша провідна ідея ґрунтувалася на інтегративній основі здобуття знань, що розширюють можливості соціально-психологічної адаптації молодшого школяра до нових умов, формують у нього уміння діяти в різних ситуаціях у процесі взаємодій з довкіллям, сприяють творчій самореалізації, створенню системи загальнолюдських і національно-духовних цінностей і оптимальному розкриттю власного психічного, інтелектуального та особистісного потенціалу.

Моделюючи логіко-структурну схему, ми базувалися на результатах дослідження виховання особистості молодшого школяра в процесі інтегрованого навчання, зокрема його методологічного, загальнопсихологічного, загальнопедагогічного і конкретно-методичного рівнів.

Методологічний вектор (теоретико-концептуальний блок) нашого дослідження ґрунтується на тому, що організована інтегрована навчальна діяльність, здійснювана за активної участі в ній самого учня як її суб’єкта, цілеспрямовано впливає на повноцінне його виховання і розвиток. Доцільність і важливість даної технології навчання обумовлена потребами суспільства у духовно розвиненій творчій та вільній особистості, розвитком наук на інтегративній основі та підтверджена результатами досліджень виховання молодших школярів у процесі навчання, новими технологіями до організації навчально-виховного процесу, зокрема особистісно орієнтованим підходом. Логіко-теоретичне обґрунтування особистісно-розвивального потенціалу інтегрованого навчання базувалося на основних закономірностях виховання, сучасних положеннях особистісно орієнтованого виховання, в яких передбачається створення соціальних, психологічних та педагогічних умов розвитку і саморозвитку учня, самореалізації ним потенційних можливостей з врахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів молодшого шкільного віку.

Становлення особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого навчання, формування його особистісних якостей (розумових, моральних,

естетичних) забезпечує дидактично-методична система інтегрованого навчання (змістовий блок), який займає провідне місце в структурній моделі виховання особистості. Складовими системи є: інтегрований зміст навчання, що містить значний особистісно-розвивальний потенціал, формує у молодших школярів уміння і бажання осмислено і комплексно пізнавати ті чи інші процеси, явища; уміння порівнювати альтернативні погляди; здійснювати правильний вільний вибір; критично мислити, оцінювати та творчо вирішувати проблеми; організаційно-методичне забезпечення умов виховання в процесі навчання, що передбачає добір методів, прийомів та засобів для реалізації інтегрованих завдань навчання і виховання; психологічна, педагогічна та методична компетенція вчителя.

Реалізація виховної функції навчання (технологічний блок) забезпечується такими складовими: інтеграція виховного аспекту компонентів навчально-виховного процесу (цільового, мотиваційного, змістового діяльнісного); засобів прямого впливу (ситуації аперцепції, успіху, інтегровані завдання) та опосередкованого (інтегровані курси, завдання); взаємодія суб'єктів інтегрованої діяльності, в якій спектр мотивів набуває особистісно-моральної цінності і забезпечує активність і гармонійність їх взаємин у соціальному просторі.

Вихідними принципами виховання особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого підходу до навчання є:

- принцип діагностичного виміру рівня вихованості, що забезпечує дотримання наступності між навчально-виховним процесом дошкільного виховання і початковою ланкою школи, знання індивідуальних особливостей дитини;

- принцип особистісної спрямованості на дитину як суб'єкта навчально-виховного процесу, основними позиціями якого є визнання, прийняття і розуміння дитини та створення психологічних умов, за яких ці позиції впроваджувалися у міжособистісні взаємодії вчителя і учня;

- принцип відповідності інтегрованого навчального матеріалу віковим та психологічним особливостям учнів молодшого шкільного віку, що забезпечує створення єдиного інформаційного поля, сприйняття Всесвіту;

- принцип творчого підходу при конструюванні технології інтегрованого навчання: добір завдань, спрямованих на розвиток сенсорної та інтелектуальної сфер особистості школяра;

- принцип активізації морально-вольових зусиль та активізацію безпосереднього інтересу до справи;

- принцип трансформації морального мотиву у моральні якості особистості молодшого школяра.

У ході розробки концепції інтегрованого навчання з його потенційними можливостями виховного аспекту акцент робився на актуалізацію особистісного резерву кожного учня, зокрема на стимулювання його моральної активності.

Отже, інтегроване навчання – це навчання, яке цілісно забезпечує пізнавальну

спрямованість особистості молодшого школяра, створюючи умови для самореалізації особистісного потенціалу та саморозвитку.

У четвертому розділі **“Виховні особистісно-розвивальні потенційні можливості інтегрованого навчання”** розкривається особистісно-розвивальний потенціал інтегрованого змісту освіти початкової ланки школи й сутність організованої інтегрованої діяльності та спілкування як чинників розвитку суб’єктної активності молодших школярів у навчально-виховному процесі.

Обґрунтовано, що в інтегрованому змісті початкової освіти закладені значні можливості для формування альтернативного мислення учнів, яке на нинішньому етапі розвитку освіти є особливо актуальним. Інтегрованість змісту сприяє консенсусу завдяки зближенню, більше того, злиттю альтернатив та є засобом формування світогляду, який має не нормативний, а особистісний характер, що і виражає особливість інтегрованого підходу до навчання. Він створює позитивні умови для виховання особистості молодшого школяра, сприяючи подальшому розвитку симультанного мислення, тобто спроможності бачити щось загальне за різноякісними процесами. Найбільш важливими принципами інтегрованого змісту освіти за Е.Л.Носенко є принцип забезпечення цілісності сприйняття образу світу; принцип концентричності, за яким об’єкт пізнання зберігається на різних етапах навчання: спочатку відбувається генералізоване сприйняття об’єкту, а потім рівень деталізації зображення та рівень абстрактної інтерпретації деталей збільшується на наступних етапах навчання; принцип внесення різних картин світу в формування власного цілісного образу світу при провідній ролі його наукової картини на завершальному етапі навчання; принцип врахування когнітивних можливостей суб’єктів пізнання картини світу при виборі категоріальних парадигм світопізнання і актів, у яких здійснюється цей процес.

Навчальний процес, основою якого відповідно до нашої концепції є інтегрований зміст, спрямований на розв’язання протиріч, що мають місце в освіті між гуманітарною і природничо-науковою культурами. Взаємопроникнення культур приводить в дію образно-емоційний чинник навчального процесу, пронизує ним раціоналістичну сферу навчання. Закладаючи в зміст освітнього процесу два полюси культур, синтезуючи їх, ми забезпечуємо вихованцям умови для внутрішнього діалогу цих культур, а також формування людини культури. Освіта постає як культуротворчий процес.

Аналізуються особливості змісту освіти сучасної початкової школи, в якому поєднуються дві протилежні тенденції – диференціація та інтеграція. Інтеграція багатокомпонентного змісту початкової освіти сприяє підвищенню рівня особистісної мотивації учнів, реалізації ціннісного підходу в навчанні, творчій ініціативі вчителя. Інтеграція змісту освіти спрямована на ампліфікацію (збагачення) психічного розвитку школяра, реалізацію його можливостей, які проявляються у багатогранних видах діяльності. В основу теорії ампліфікації покладені положення

О.В.Запорожця: психічні функції розвиваються не автономно, а у взаємозв'язку, як властивості цілісної особистості школяря; інтелект і емоційні процеси у формуванні особистості постійно взаємодіють. Цілісне сприйняття світу досягається "включенням" та взаємодією різних механізмів пізнавальної діяльності учнів. З'являється можливість засобом сполучення і злиття образно-емоційного й логічного компонентів створити інформаційне й емоційно ушілене середовище.

Здійснюється психологічний аналіз виховного особистісно-розвивального змісту інтегрованих курсів, які сьогодні увійшли в практику початкової школи: "Я і Україна. Навколишній світ"(авт. Н.М.Бібік, Н.С.Коваль), "Художня праця" (авт. В.П.Тименко), "Основи здоров'я і фізична культура" (авт. О.Я.Савченко, В.Мартиненко) та ін. Зазначено, що особливістю програм інтегрованих курсів є те, що вони дають змогу спершу отримати загальне уявлення про певну галузь знань, а далі їх конкретизувати і розширити. З метою одержання більш об'єктивних оцінок щодо виховного особистісно-розвивального аспекту навчального матеріалу проаналізованих нами навчальних курсів було здійснено їх експертування учителями-практиками. За наслідками експертних оцінок встановлено, що в цілому навчальні програми початкової ланки освіти мають певні можливості для побудови процесу навчання на інтегративній основі, оскільки вони відображають гуманістичну спрямованість, ознайомлюють дітей з багатствами загальнонародської культури, її цінностями, що закріплені в тих чи інших видах діяльності, результатах праці.

Значний виховний потенціал в умовах інтегрованого навчання міститься в інтегрованій діяльності. Остання, за нашою концепцією – це особлива форма навчальної діяльності молодших школярів, що має складну структуру змісту, компоненти якої характеризуються сукупністю однорідних ознак (цілей, мотивів, змісту, методів), визначеними взаємозв'язками та силою взаємодії учасників цієї діяльності, що активізує формування цілісної картини світу та ціннісних орієнтацій. Рационально організована навчально-пізнавальна діяльність, побудована на інтегративному змісті, забезпечує не лише підвищення рівня теоретичних знань, а й має позитивний вплив на виховання у школярів особистісних якостей. Саме інтегрована, ціннісно-орієнтована діяльність у шкільному віці дозволяє виробити наукові, етичні й естетичні критерії оцінки життєвих явищ, сформувати позицію підростаючої молодшої людини, яка шукає відповіді на вічні питання: добра і зла, прекрасного і потворного. У процесі такої діяльності розширюються і поглиблюються знання про довкілля та формується відповідне ставлення до нього.

Виховна ефективність багатогранної навчальної діяльності залежить від її змісту, форм організації, методів, сприятливої емоційної атмосфери. Інтеграційні форми навчання, як правило, побудовані на проблемній основі, тому вони виступають як інтегруючі фактори. Специфічними на інтегрованих уроках (та інших організаційних формах навчання) є і методи навчання, які відіграють важливу роль у реалізації виховної мети навчання. Такими методами є вивчення об'єктів (структури

їх внутрішніх і зовнішніх зв'язків) як системи; встановлення дидактичного тезаурусу засвоєних знань (ієрархізація вивчених понять відповідно до їх узагальнення, фундаментальності); моделювання цілісності дидактичних відрізків навчального матеріалу; переформулювання, ущільнення (згортання, концентрація) одержаної інформації та структурування її елементів; оцінювання як власних здібностей і вчинків, так і оточуючих; подання інформації в знаковій формі (малюнки, схеми, умовні знаки, умовні позначення). Означені методи та засоби сприяють становленню свідомості школяра як дослідника з розвинутою увагою, увагою, здатністю до співпраці, інтелектуальними вміннями і практичними навичками.

Отже, побудова процесу навчання в початковій школі на основі інтегрованого підходу передбачає встановлення молодшими школярами різних за формою взаємозв'язків і взаємозалежностей у навколишньому світі. Інтегративні зв'язки шляхом здійснення синтезу поглядів, ціннісних позицій значною мірою сприяють реалізації виховного потенціалу змісту освіти. Цілі педагогічного процесу, спрямовані на виховання особистості молодшого школяра, не можуть бути досягнуті поелементно, кожна сама по собі, оскільки на всіх етапах розвитку дитина є цілісною особистістю. Цю цілісну (але ще не розвинуту) особистість слід формувати як унікальну й неповторну сутність. Цьому і сприяє, як передбачено концепцією, інтегрований підхід до навчання.

У п'ятому розділі “Реалізація особистісно-розвивального потенціалу інтегрованого навчання” аналізуються актуальні можливості та якісні показники особистісного розвитку молодшого школяра в умовах інтегрованого підходу до навчання, інтерпретуються результати формуючого експерименту, які визначають особистісно-розвивальний потенціал інтегрованого навчання та шляхи і засоби оптимізації його виховної функції, узагальнюються й обґрунтовуються особливості становлення особистості молодшого школяра в умовах вибудованої нами моделі навчально-виховного процесу.

У концепцію формуючого експерименту було покладено положення провідних психологів стосовно відносин “особистість-діяльність”, яке можна розглядати лише за умови визначення особистості як суб'єкта життєдіяльності. Розробляючи програму експериментального інтегрованого навчання у виховному контексті, ми виходили з розуміння того, що будь-яка комунікативна чи пізнавальна діяльність досліджуваного, з одного боку – практична дія, яка фіксує функціональні здобутки молодшого школяра, з іншого – ідеальна дія як ставлення до навколишньої дійсності та до самого себе. Суттєвий зміст методик виховних впливів на особистість детермінується з такими гуманістичними положеннями: моделювання виховних ситуацій вільної співтворчості вчителя й учня, створення ситуацій для реалізації альтруїстичної поведінки молодшого школяра. Фіксувалися як вияви власних їхніх переживань внутрішнього життя (здійснених намірів, системи цінностей, самоаналізу

своїх вчинків, оцінок оточуючих, стилів поведінки), так і зовнішні прояви поведінки і діяльності молодших школярів (їхні вчинки).

У експериментальному навчальному процесі особистість молодшого школяра розглядається нами не тільки як система зовнішніх проявів рис та якостей індивідуальності, а, в першу чергу, як “Я” діяльне, як “суб’єкт персоналізації”, тобто потреби і здібності учня молодших класів здійснювати внески в особистісний простір інших людей, що і є важливою умовою самореалізації вихованця. Формування особистості школяра потребує створення спеціальних умов та засобів для перенесення самоактуалізованої набутої інформації в реальну поведінку. З цією метою в експериментальній роботі передбачалось наповнення інтегрованого навчального змісту змістом морально-етичним. Питома вага виховних завдань, які інтегрувалися з навчальним матеріалом при проведенні чи одиничних інтегрованих уроків, чи їх системи впродовж навчального тижня, збільшувалась відповідно до особистісного розвитку школярів. Це, по-перше, завдання та вправи, що розвивають самостійність думки, емоційну привабливість об’єкту пізнання, викликають глибокий інтерес до різних видів діяльності та суб’єктів взаємодії, орієнтують у виборі соціальної та моральної позиції, формують здатність узагальнювати об’єкти цілісної картини світу; по-друге, створення ситуації значущості знань про моральні поняття та усвідомлення, що здобуття того чи іншого знання допоможе у досягненні конкретної мети; по-третє, ситуації, які б спонукали школярів до проявів таких позитивних моральних якостей особистості як доброзичливість, ввічливість, чуйність, працелюбність, дбайливість; по-четверте, завдання на застосування зв’язку нових понять з тим, що зацікавило школяра (прийняття рішень у ситуації “Вибір”, складання плану своєї діяльності, прагнення до переживань, співчуття, подолання перешкод, формування готовності до самостійності тощо); по-п’яте, бесіди які проводилися у вигляді творчо-пошукових діалогів, дискусій, альтернативних творчих завдань морального змісту.

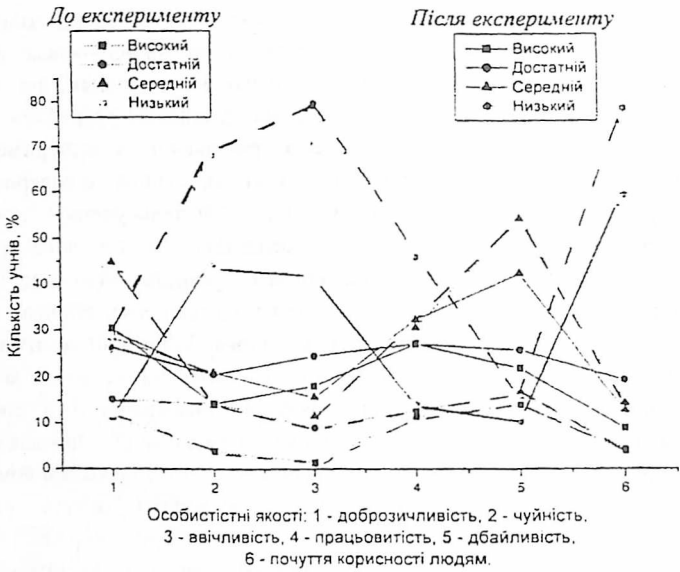
В ході експериментальних уроків та занять (загальною кількістю ≈ 1500) було запрограмовано пошук рішень чи відповідей на питання, які б синтезували усвідомлення, переживання й дію дитини в єдиний процес. Зміст цих впливів, що стали важливим засобом виховання особистісних якостей молодших школярів, з одного боку, є проекцією вікової специфіки самої дитини, а з іншого – дозволяє школярам навчитися орієнтуватися в ансамблі пропонованих моральних понять, явищ, фактів, тобто диференціювати моральну інформацію на рівні інтегрованого сприйняття. Важливою умовою оптимізації виховання в процесі навчання (базою формування особистісних якостей, гуманних взаємин молодших школярів, створення психологічної атмосфери у класі) була їхня навчальна продуктивно-творча діяльність. При організації інтегрованої діяльності (як і передбачалось нашою програмою дослідження) молодші школярі об’єктивніше оцінюють свої здібності і рівень знань, вчаться регулювати свої взаємостосунки, осмислювати і вирішувати ті чи інші проблеми.

Обґрунтовано, що важливим засобом виховання особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого навчання є організоване довкілля. Тому, у ході проведення формуючого експерименту нами здійснювався активний пошук і апробація тих методів і форм взаємодії учнів з довкіллям, які найбільш органічно вводять дитину у пізнання світу, зокрема організація розробленої нами краєзнавчо-дослідницької програми. Особливістю краєзнавчої та експериментальної роботи в цілому стало те, що спільна діяльність молодших школярів (організована як співпраця “учень–учень”, “учень–учитель”, “учитель–учень”) спочатку виступала як основа формування інтелектуальної активності. Згодом вона трансформувалася в нову соціальну активність, яка сприяла усвідомленню необхідності взаємодії, співпраці з однокласниками й учителем у навчальному процесі, виробленню умінь включатися в моральні взаємостосунки, прояву ініціативи, позитивного ставлення до навчання, до себе й інших. Встановлено позитивний вплив на моральний розвиток школяра запропонованої нами системи проведення інтегрованих уроків на краєзнавчому матеріалі. На основі інтегрованої пізнавальної, пошуково-дослідницької, суспільно-корисної діяльності молодші школярі комплексно вивчають рідний край (природу, історію, побут, культуру), беруть посильну участь у збереженні національної культури і навколишньої природи. Одночасно у них формується вміння застосовувати здобуті знання у практичній діяльності для примноження багатства і культури рідного краю. Саме це має значний вплив на виховання і розвиток кожного школяра, сприяє розкриттю його морально-духовного потенціалу, обумовлює перехід на вищий рівень психічних процесів, моральних якостей у дітей.

Отже, є всі підстави зробити висновок, що продуктивна творча взаємодія суб'єктів навчальної діяльності задає характер міжособистісних взаємин, які сприяють, як зазначають учителі експериментальних класів, згуртуванню учнівського колективу: “клас стає працьовитим, творчим організмом з позитивною гуманною позицією”. Виявлено, що впровадженням у практику роботи експериментальних класів розробленої нами моделі виховання молодших школярів в умовах інтегрованого підходу до навчання вдалося збагатити їх уявленнями про довкілля, про самих себе, власні цінності та вади; озброїти школярів навичками концентрації на власних думках, переживаннях, намірах, вчинках; суттєво поліпшити кількісні показники адекватності оцінних суджень; вплинути на розвиток у молодших школярів позитивного емоційного ставлення до навколишніх і себе, задіяти механізм саморегуляції поведінки.

Проведення контрольних зрізів та спостережень за динамікою (морального розвитку в системі “знання – дія”), що відбуваються у процесі інтегрованого навчання, який спроектовано як особистісно-розвивальний, дозволяють стверджувати про позитивні зміювання у формуванні моральних якостей молодшого школяра, у становленні його як особистості (рис. 3).

Контрольні групи:

Експериментальні групи:

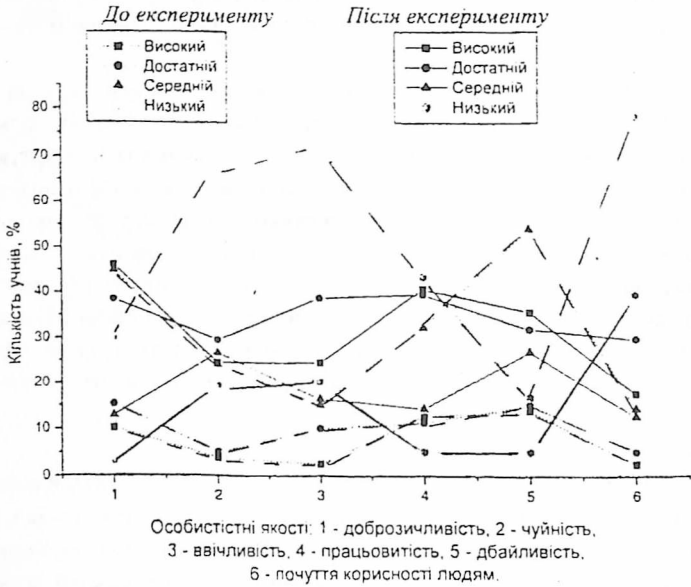

Рис. 3. Порівняльні показники сформованості моральних якостей у молодших школярів

Як видно з рисунку, графічні профілі вияву особистісних якостей у молодших школярів досліджуваних груп (у синтезі когнітивного, емоційно-ціннісного і діяльнісно-вчинкового критеріїв) на кінець експерименту вказують на їх якісніше зростання в експериментальній групі. Показовим є збільшення кількості учнів на 35,8% досліджуваних високого рівня з проявами доброзичливості у взаєминах, що на 16,8% – більше, ніж у контрольних групах та зменшення кількості учнів на 38,4% досліджуваних низького рівня, яким все має, а цього можна досягти працею. Зростання позитивних наслідків були зафіксовані вчителями у всіх експериментальних вікових групах (зокрема: відповідно високому рівню в учнів 1 класу вияв чуйності простежується на 9,2% більше досліджуваних; 2 клас – на 10,7%; 3 клас – на 10,8; вияв дбайливості збільшується в учнів 1 класу на 8,2%; 2 класу – на 12,7%; 3 класу – на 14,2%;).

Вивчення результатів впровадження інтегрованого підходу до навчання у шкільну практику й перспективи їх оптимізації у контексті виховання особистості молодшого школяра показало, що у розв'язанні сучасних освітніх завдань таке навчання має суттєве значення, про що і свідчить коефіцієнт зростання $T_{(дослід.)} = 7,56 > T_{(крит.)} = 1,34$.

Інтегрований підхід до навчання, як показали результати досліджень та власний практичний досвід, спрямований на гармонійний розвиток молодшого школяра. Він має значні можливості для фізичного, розумового, морального, трудового, художньо-естетичного розвитку учнів молодшого шкільного віку, збагачуючи їх одночасно взаємодією процесів інтелектуального і морального розвитку. Такий підхід, як свідчить більшість учителів (87,9% із 116 опитаних) сприяє розвитку творчості, підвищує рівень емоційної сфери молодших школярів, чим посилює мотиваційну функцію навчання та відповідно особистісний розвиток учнів. Інтеграція знань про людину і світ, засобом якої є пізнавальна інформація, інтегрована продуктивно-творча діяльність як стверджують практики (понад 90% із досліджуваних), створюють сприятливі умови для розвитку розумових здібностей учнів. Реальними стимуляторами у формуванні ціннісних орієнтацій молодшого школяра виступають емоції. Добір емоційно-образних засобів, методів трансляції і знань і цінностей оптимізує моральний розвиток молодшого школяра. Універсальним методом для розкриття здібностей школярів в умовах інтегрованого підходу до навчання вважають учителі (близько 90% опитаних) їхню інтегровану художньо-творчу діяльність. Отже, ефективність виховного особистісно-розвивального впливу в умовах інтегрованого навчання характеризується широким діапазоном видів діяльності учнів, що приводить у дію всі пізнавальні процеси, розвиває здатність мислення глибше бачити всі процеси і явища у їх взаємозв'язку.

Аналіз результатів дослідження дає підстави стверджувати, що виконання інтегрованих завдань стимулює дітей до аналізу внутрішніх спонук поведінки, зіставлення особистісних і групових тенденцій, власних бажань і соціальних вимог.

Як зазначає більшість учителів (87,9%), у поведінці молодших школярів чіткіше проявляються виваженість та нормативність підтримки, що надається дітьми своїм одноліткам. Внаслідок цього збагачуються і систематизуються уявлення і поняття учнів, реалізується і розвивається їхній внутрішній духовно-моральний потенціал. Діти успішніше адаптуються до умов макро і мікросередовища. У результаті експериментальної роботи вироблені психолого-педагогічні рекомендації щодо виховання особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого підходу до навчання.

Отже, інтегрований підхід до навчання сприяє посиленню рефлексивних механізмів моральної самосвідомості і забезпечує тим самим присвоєння позитивних моральних якостей, їх інтеріоризацію та втілення у реальну поведінку, актуалізує процеси самопізнання та самоставлення. Це свідчить про те, що використана нами технологія інтегрованого підходу до навчання сприяє особистісному зростанню школярів.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено теоретичне узагальнення психолого-педагогічних основ виховання особистості молодшого школяра в процесі навчання та обґрунтування і експериментальне розв'язання даної дослідницької проблеми з позиції інтегрованого підходу до навчання.

1. Проведений аналіз вітчизняної та зарубіжної психолого-педагогічної літератури дозволив проаналізувати психологічні резерви виховання особистості молодшого школяра в навчально-виховному процесі сучасної початкової школи.

Виховання – це багатофакторний процес свідомого, цілеспрямованого й систематичного формування особистості, який залежить від ряду об'єктивних і суб'єктивних чинників і досягає своєї мети, за умови максимальної активізації її особистісної діяльності. До об'єктивних чинників належать соціально-історичні особливості, культурні традиції, в яких розкривається система соціальних впливів. До суб'єктивних – цілісна змістовно-оформлена продуктивна навчально-пізнавальна діяльність, психологічні особливості та ціннісні орієнтації учасників виховного процесу, рівень професійної майстерності вчителя. Тож виховання повинно активізувати процес включення дитини у виховну діяльність, точніше самодіяльність, яка розгортається під дією тих чи інших впливів.

2. У молодшому шкільному віці, як найбільш сензитивному для навчання, виховання і розвитку особистості, моральні якості починають складатись у стійку та складну систему, яка визначає формування активної життєвої позиції школяра і починає виконувати в структурі особистості досить важливі функції. Однак, як показали результати дослідження і власний практичний досвід, для їх формування недостатньо використовується особистісно-розвивальний потенціал процесу навчання сучасної початкової школи. Реалізація виховної функції навчання не

виступає як самостійна мета, виховні завдання формуються в загальному вигляді та недостатньо конкретизуються у відповідності з можливостями навчального матеріалу і особливостями розвитку школярів. За цих умов проблема перетворення виховання у активний суб'єкт діяльності не знаходить свого вирішення у традиційній системі навчання, що і зумовлює пошук нових форм, методів і підходів до виховання школяра.

3. Традиційне розуміння виховуючого навчання в основному зводилось до культивування соціально-авансованої мотивації та однопланового використання виховних можливостей навчального змісту і ролі вчителя як особистості. Такий підхід, на нашу думку, є значною мірою обмеженим. З нашої точки зору, проведені дослідження дозволяють констатувати, що повноцінне виховуюче навчання – це процес, який ґрунтується на системі реально діючих мотивів, що породжуються всіма міжкомпонентними зв'язками навчально-пізнавальної діяльності.

4. Сучасний етап розвитку освіти характеризують полярні тенденції – диференціація й інтеграція різних сторін освітньої системи. Ці два, на перший погляд, протилежних процеси на практиці є діалектичною єдністю, що взаємно доповнюють і супроводжують один одного. При цьому знайшло експериментальне підтвердження наше робоче визначення поняття інтеграції як процесу такого усвідомлення суб'єктом будь-яких предметів чи явищ, за якого він не лише констатує на імперичному рівні їх певні властивості, але й встановлює з одного боку породжувальну ієрархію між ними, з іншого – типи взаємозв'язків, які при цьому виникають, що дозволяє йому універсально предметно-перетворювально діяти на основі такого мислеосягнення”.

5. Актуальність інтеграційних процесів у шкільній освіті для початкової ланки навчання пов'язана з віковими особливостями молодших школярів і специфікою їхнього навчання. Виховання особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого підходу до навчання базується на таких принципах: особистісно-розвивального потенціалу навчання; орієнтації на школяра як суб'єкта навчально-виховного процесу; творчого підходу при конструюванні технології інтегрованого навчання та доборі завдань; цілісності змісту навчально-виховного матеріалу, ігрових форм, позитивних емоційних ситуацій; трансформації морального мотиву у моральні якості; формування вільної, самостійно діючої особистості, як громадянина, здатного робити обґрунтований вибір у різноманітних навчальних і життєвих ситуаціях.

6. Авторська модель виховання молодшого школяра в умовах інтегрованого підходу до навчання передбачає реалізацію полімотивації особистісно-розвивального навчання шляхом спеціального інтегрування навчального змісту предметів базового і шкільного компонентів початкової освіти; включення у навчальний процес особистісно-значущих виховних завдань, які породжують і стимулюють орієнтацію на моральні цінності, сприяють реалізації виховної мети; застосування комплексу методичних засобів (методів, прийомів, форм роботи), що активізують структурні

компоненти виховного аспекту навчання; врахування вікових особливостей дітей молодшого шкільного віку, їхньої пізнавальної сфери – конкретність дитячого мислення, недостатнє володіння поняттями і розумовими способами дій, перевага наочно-образної форми мислення, значний вплив практичних дій; організацію ситуацій взаємодій і співпраці у різних видах інтегрованої діяльності, у яких дитина є активним суб'єктом діяльності і самодіяльності.

7. У процесі дослідження з'ясовано, що спілкування, яке виступає системоутворюючим видом життєдіяльності молодших школярів у навчально-виховному процесі, побудованому на основі інтегрованого підходу, забезпечує ефективне формування моральних якостей під час розв'язування виховуючих ситуацій за умови, що в його основу покладено виховуючий діалог, який володіє максимально розвивальним та творчим потенціалом. Основною внутрішньою особливістю діалогічного типу спілкування виявляються особистісні взаємини між вихователем і вихованцем.

8. Інтегрований підхід до навчання значно підвищує успішність реалізації виховної функції, актуалізує особистісні якості учнів, забезпечує їх активну діяльність у цілісному пізнанні, оскільки гуманізація школи потребує глибоких перетворень процесу навчання, а саме: удосконалення змісту освіти, створення інтегрованих курсів тощо. У процесі вивчення інтегрованих курсів кожен учень засвоює способи спільної діяльності (що дуже важливо), цінує себе за свої навчальні досягнення, може самостійно визначати цілі свого вдосконалення в навчальних уміннях. Формування особистісних якостей супроводжується появою нової позитивної мотивації, інтересу до діяльності, емоційно-ціннісні ставлення до старших й ровесників, до довкілля.

9. В умовах інтегрованого підходу до навчання констатовано, що молодший школяр реалізує себе на рівні "Я" діяльного і виступає як суб'єкт міжособистісних взаємодій, здатний здійснювати внески в інших людей, прагне до самореалізації і самоактуалізації власної особистості.

10. Для ефективної дії інтегрованого навчання у початковій школі як особистісно-розвивального засобу необхідне дотримання певних психолого-педагогічних умов, а саме:

- врахування розвитку соціально-пізнавального досвіду дітей даного віку, їх прагнення до ігрової діяльності, особливостей мислення (сформованість наочно-образного і знаходження абстрактно-логічного мислення в зоні найближчого розвитку);

- дотримання наступності у формах, методах і прийомах роботи дошкільного закладу й школи та того факту, що особистісно-розвивальний вплив має не будь-яка діяльність, а цілеспрямовано інтегрована з урахуванням індивідуальних показників особистісного розвитку дитини;

- використання різних форм організації навчання (уроку, навчального дня,

тижня) в умовах інтегрованого підходу, який передбачає цілісну навчально-пізнавальну діяльність;

– цілеспрямованого використання педагогами можливостей навчально-пізнавальної діяльності для реалізації виховної функції навчання.

11. Розроблені засоби, спрямовані на оптимізацію процесу виховання в умовах інтегрованого підходу до навчання є продуктивною психолого-педагогічною основою, про що свідчать показники сформованості в досліджуваних експериментальних групах моральних якостей таких як: доброзичливість, чуйність, ввічливість, працьовитість, дбайливість, почуття корисності. Результати дослідження показали суттєві відмінності особистісного розвитку учнів контрольної та експериментальної груп.

12. Результатом теоретичного аналізу та експериментальної роботи виступила розроблена технологія виховання особистості молодших школярів в умовах інтегрованого підходу до навчання, що забезпечує формування в них моральних якостей як базових показників моральної вихованості.

У цілому ефективність виховання особистості школяра залежить від організації інтегрованого процесу навчання, характеризується морально-духовним змістом, розвиненою системою моральних взаємин, емоційною насиченістю, що і перетворює процес навчання в активну форму життєдіяльності. На засадах такої життєдіяльності школяр задовольняє свої потреби в самопізнанні, самореалізації, самовизначенні. Внаслідок цього відбувається зростання його особистісних потреб, збагачення моральних мотивів і способів власної самореалізації й самоактуалізації.

Проведене дослідження не вичерпує всіх психолого-педагогічних аспектів виховання особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого підходу до навчання. Зокрема, перспективність даної проблеми полягає: в розробці та реалізації психолого-педагогічних засад інтегрованого підходу до організації навчання школярів середньої та старшої ланки школи; впливі інтегрованих знань на учнів з різними особистісними характеристиками; єдності тематичного забезпечення інтегрованого навчання з навчально-виховною метою у різні роки навчання молодших школярів; психолого-дидактичних засадах інтегрованого підходу у професійній підготовці фахівців.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Іванчук М.Г. Інтегроване навчання: сутність та виховний потенціал. (Виховання особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого підходу до навчання). – Чернівці: Рута, 2004. – 359 с.

Статті у наукових фахових виданнях

1. Іванчук М.Г. Основні фактори інтегрованого підходу до організації навчання у початковій школі // Психологія: Зб. наукових праць. – К.: КПУ імені М.П. Драгоманова, 2000. – Вип. 11. – С. 306-312.

2. Іванчук М.Г. Інтегративний характер формування моральних якостей особистості молодшого школяра // Педагогіка і психологія. АПН України. –2000. – № 1. – С. 78-83.

3. Іванчук М.Г. Формування і розвиток особистісного потенціалу школяра в процесі інтегрованого навчання // Психологія: Зб. наукових праць. – К.: КІПУ імені М.П.Драгоманова, 2003. – Вип. 19. – С. 127-131.

4. Іванчук М.Г. Інтеграція – провідна тенденція сучасного наукового пізнання // Педагогіка і психологія. Вісник АПН України. – 2003. –№ 3-4 (39-40). – С. 62-72.

5. Іванчук М.Г. Моральний розвиток особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого навчання // Психологія: Зб. наукових праць. – К.: КПУ імені М.П.Драгоманова, 2003. – Вип. 22. – С. 74-81.

6. Іванчук М.Г. Виховання працею душі // Педагогіка і психологія. Вісник АПН України. – 2004. – Вип. № I(42). – С. 41-48.

7. Іванчук М.Г. Інтегрований урок як специфічна форма організації навчання // Початкова школа. – 2004. – № 5. – С. 10-13.

8. Іванчук М.Г. Морально-емоційний компонент виховуючої функції навчання // Психологія: Зб. наукових праць. – К.: КІПУ імені М.П.Драгоманова, 2004. – Вип. 24. – С.191-197.

9. Іванчук М.Г. Формування готовності майбутніх учителів початкових класів до проведення інтегрованих уроків // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. Науково-методичний журнал. Вип. 1. – К., 2004. – С.77-82.

10. Іванчук М.Г. Інтеграція як наукова категорія // Педагогіка і психологія. Вісник АПН України. – № 2 (43) – К., 2004. – С. 23-31.

11. Іванчук М.Г. Особливості реалізації виховуючої функції в процесі навчання молодших школярів // Педагогічний процес: теорія і практика: Зб.наукових праць. – К., 2004. – Вип. 1. – С. 163-168.

12. Іванчук М.Г. Ефективність і роль взаємозв'язку різноманітних видів діяльності в навчальному процесі у вихованні особистості школяра // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб.наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка АПН України. – К., 2004. – Т. 6. – Вип. 6 – С. 105-113.

13. Іванчук М.Г. Спілкування – у виховному вимірі // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. – Психологія. – К., 2004. – Серія 12. – Вип. 1 (25). – С. 192-198.

14. Іванчук М.Г. Інтегрований підхід у навчанні і вихованні молодших школярів // Початкова школа. – 2004. – № 9. – С. 1-4.

15. Іванчук М.Г. Міжособистісна взаємодія в умовах інтегрованого підходу до навчання // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. Науково-методичний журнал. – К., 2004. – Вип. 2. – С. 138-145.

16. Іванчук М.Г. Психологічний аспект виховуючої функції навчання // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: Наук.-метод. зб. – К.: Наук. світ, 2004. – Вип. 5. – С. 97-100.

17. Іванчук М.Г. Психолого-педагогічний потенціал інтеграції музичного мистецтва й інших наук у виховному аспекті // Педагогіка і психологія професійної освіти. Науково-методичний журнал. – Львів, 2004. – Вип. № 3. – С. 126-135.

18. Іванчук М.Г. Спілкування як важлива умова виховання і розвитку особистості // Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південно-наукового центру АПН України. – 2004. – № 1. – С. 25-28.

19. Іванчук М.Г. Експериментальна перевірка ефективності інтегрованого підходу до організації навчання в контексті виховання молодших школярів // Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південно-наукового центру АПН України. – 2004. – № 4-5. – С. 23-27.

20. Іванчук М.Г. Діагностика сформованості стану якостей особистості молодшого школяра // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Зб. наукових праць. – Київ-Запоріжжя, 2004. – Вип. 31. – С. 352-365.

21. Іванчук М.Г. Формування у молодших школярів моральних почуттів у контексті інтегрованих уроків: Матеріали четвертих Костюківських читань “Українська психологія: сучасний потенціал”. – Київ, 1996. – С. 363-371.

22. Іванчук М.Г. Діяльність – основа виховання і розвитку особистості:// Вісник Харківського педагогічного університету. – Серія: Психологія. – Харків, 2004. – № 617. – С. 52-55.

23. Іванчук М.Г. Навчання як фактор виховання особистості школяра // Рідна школа. – 2005. – № 1. – С. 12-15.

24. Іванчук М.Г. Вольовий аспект виховної функції навчання. Зб. наукових праць. Філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: Плай, 2005. – Вип. 10. – Част. 2. – С. 144-152.

Навчальні та навчально-методичні посібники

1. Іванчук М.Г., Лопушанська Л.В. Світ природи в цікавих завданнях (2 клас): Навчальний посібник. – Чернівці: Рута, 1998. – 64 с.

2. Іванчук М.Г., Дунайна М.І. Зошит для читання учням 1 класу: Навчальний посібник. – Тернопіль: Астон, 1999. – 63 с.

3. Іванчук М.Г. Основи технології інтегрованого навчання в початковій школі: Навчально-методичний посібник. – Чернівці: Рута, 2001. – 98 с.

4. Іванчук М.Г., Романюк С.З. Перші кроки в країну знань: Навчально-методичний посібник. – Чернівці: Букрек, 2002. – 157 с.

Матеріали конференцій

1. Іванчук М.Г., Літовченко В.А. Деякі аспекти сучасних проблем виховання учнівської молоді // Сучасна гуманітарна освіта: стан і перспективи. Матеріали науково-практичної конференції. – Чернівці, 1996. – С. 231-233.

2. Іванчук М.Г., Ростоцька Н. Умови ефективності виховання на уроці // Система неперервної освіти: здобутки, пошуки, проблеми: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Чернівці, 1996. – С. 12-15.

3. Іванчук М.Г. Міжпредметні зв'язки як засіб ефективної реалізації принципу виховуючого навчання // Проблеми національного виховання в системі неперервної освіти: Матеріали третьої Міжнародної науково-практичної конференції. – Чернівці, 1999. – С. 64–66.

4. Іванчук М.Г. Виховання молодого громадянина на ідеях української державності // Українська історична наука на порозі XXI ст.: Міжнародний конгрес “Українського історичного товариства”. – Чернівці, 2000. – Т. 3. – С. 23–25.

5. Іванчук М.Г. Создание и функционирование еврейской школы в Черновцах (90-е г. XX в.) и ее воспитательный потенциал // Седьмая Ежегодная Международная Междисциплинарная Конференция по Иудаике. – М., 2000. – С. 71–73.

6. Іванчук М.Г. Активізація пізнавальної діяльності молодших школярів у процесі інтегрованого навчання // Наукові записки. – Серія: Педагогіка і психологія. – Вінниця: РВВ ДП “Державна картографічна фабрика”, 2001. – Вип. 5. – С. 30–34.

7. Іванчук М.Г. Краснзнавство у змісті освіти: історія розвитку і становлення // Науковий вісник ЧНУ. – Серія: Педагогіка і психологія. – Чернівці, 2003. – Вип. 178. – С. 36–42.

8. Іванчук М.Г. Підготовка студентів до проведення інтегрованих навчальних занять у сучасній школі – актуальна проблема // Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції “Наука і освіта 2004”. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. – Том 41. – С. 30–32.

9. Іванчук М.Г. Реалізація виховуючого навчання в практичній діяльності майбутнього вчителя // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції “Використання психолого-педагогічних технологій у процесі підготовки практичних психологів і вчителів в умовах вищого навчального закладу”. – Чернівці, 2004. – С. 29–31.

10. Іванчук М.Г. Ціннісна функція інтегрованого підходу до навчання // Науковий вісник ЧНУ: Педагогіка і психологія. – Вип. 208, Чернівці, 2004. – С. 79–84.

11. Іванчук М.Г. К вопросу подготовки будущих учителей начальных классов к проведению учебных занятий // Вестник Полоцкого государственного университета. – Серия Е. – Педагогические науки. – Полоцкий государственный университет, 2004. – № 5. – С. 20–22.

12. Іванчук М.Г., Прокоп І.С. Єдність навчання і виховання у педагогічному процесі: Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції „Наука і освіта”. – Дніпропетровськ, 2005. – Т. 36. – С. 20–22.

АНОТАЦІЇ

Іванчук М.Г. Психолого-педагогічні основи виховання особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого підходу до навчання. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2005.

У дисертації обґрунтовано засади сучасного виховного процесу, що розгортається в навчально-пізнавальній діяльності молодшого школяра; розкрито психологічні резерви виховання особистості молодшого школяра в навчальному процесі на основі аналізу інноваційних підходів до його організації, зокрема інтеграції; проаналізовано види виховуючої діяльності та їх роль у реалізації виховної мети; виявлено виховний особистісно-розвивальний потенціал інтегрованого підходу до навчання; розкрито сутність інтеграції як наукового пізнання крізь призму психолого-педагогічних положень; виявлено закономірності виховання в умовах інтегрованого підходу до навчання; розроблена і експериментально апробована автором модель виховання особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого підходу до навчання, в основу якої покладено механізм суб'єкт-суб'єктних взаємин. Модель передбачає діагностику сформованості особистісних якостей молодшого школяра, на основі результатів якої визначається виховна спрямованість дидактичного процесу, розробляються засоби прямого і опосередкованого впливу, здійснюється аналіз результатів реалізації виховної функції навчання. Обґрунтовано психологічний та методичний аспект інтегрованих уроків у контексті реалізації завдань виховання особистості молодшого школяра.

Ключові слова: особистість, процес виховання особистості, виховуюче навчання, виховна функція, інтеграція, інтегрований підхід, інтегроване навчання, інтегрована діяльність, особистісні якості.

Иванчук М.Г. Психолого-педагогические основы воспитания младших школьников в условиях интегрированного подхода к обучению. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Киев, 2005.

Диссертация посвящена проблеме воспитания младших школьников в процессе интегрированного подхода к обучению.

Проанализированы научно-теоретические подходы изучения проблемы воспитания в процессе обучения в отечественной и зарубежной психолого-педагогической литературе. Проведенный анализ выявил основные концептуальные положения изучения психологических особенностей воспитания младших школьников в условиях интегрированного подхода к обучению.

Воспитание в процессе обучения – одна из важных проблем психолого-педагогической науки. Задача современной школы – организация учебной деятельности в многообразии её личностного потенциала. Совершенствование учебной деятельности предполагает разнообразное содержание ее организации, причем это разнообразие возможно не только в рамках одного из учебных предметов, а формируется на основе интеграции содержания различных учебных дисциплин.

В обучении младших школьников значительную ценность представляют те

предметные связи, которые позволяют успешно формировать учебную деятельность, поскольку, как известно, в данном возрасте учебная деятельность является ведущей, то есть внутри и посредством этой деятельности возникают и развиваются психологические новообразования и качества личности.

Интегрированный подход создает благоприятные условия для формирования содержательных, операционных и мотивационных компонентов учебной деятельности в целостности. Таким образом, у школьников формируются не фрагментарные представления о разнообразных сторонах действительности, обусловленные изучением отдельных учебных предметов, а целостная картина мира, имеющая существенное влияние на результаты воспитанности учеников.

В работе теоретически обосновываются и экспериментально внедряются принципы исследования воспитания младших школьников в условиях интегрированного подхода к обучению: принцип диагностического измерения воспитанности, что обеспечивает соблюдение последовательности между учебно-воспитательным процессом дошкольного воспитания и начальной школы, знания индивидуальных особенностей ребенка; принцип личностной направленности на ребенка как субъекта учебно-воспитательного процесса, основными позициями которого есть признание, принятие и понимание учителем личности школьника; принцип соответствия интегрированного учебного материала возрастным и психологическим особенностям младших школьников, что обеспечивает образование единого информационного поля, восприятия Вселенной; принцип творческого подхода при конструировании технологии интегрированного обучения: подбор заданий, направленных на развитие сенсорной и интеллектуальной сфер личности школьника; принцип активизации нравственно-волевых усилий, направленных на активизацию интереса к деятельности; принцип трансформации нравственного мотива у нравственные качества личности младшего школьника.

Особенностью интегрированной учебно-познавательной деятельности является взаимосвязь многогранных её видов. Разработанные методы и приемы реализации личностно-развивающих заданий в контексте интегрированного содержания учебно-воспитательного процесса способствуют осознанию необходимости совместной деятельности, обеспечению конструктивных взаимоотношений учителя и учащихся, где ученик является активным субъектом деятельности и самостоятельности. Процесс реализации в интегрированной учебно-познавательной деятельности модели воспитания личности младшего школьника основывается на положениях личностно ориентированного подхода к обучению и воспитанию.

В работе излагаются результаты экспериментального исследования психолого-педагогических особенностей и закономерностей воспитания младших школьников в условиях интегрированного подхода к обучению.

На основе результатов экспериментального исследования проблемы и личного педагогического опыта работы с младшими школьниками разработаны психолого-

методические рекомендации для учителей начальных классов, практических психологов, способствующие оптимизации процесса воспитания в условиях интегрированного подхода к обучению.

Ключевые слова: личность, процесс воспитания личности, воспитывающее обучение, воспитывающая функция, интеграция, интегрированный подход, интегрированное обучение, интегрированная деятельность, личностные качества.

Ivanchuk M. H. Psychological and Pedagogical Basis of Junior Pupil's Individual Upbringing in the Conditions of Integrated Approach towards Education. – Manuscript.

Thesis for the scientific degree of the Doctor of Psychological Sciences in speciality 19.00.07 – Pedagogical and Age Psychology. – M.P.Drahomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2005.

Conceptual basis of contemporary upbringing, socio-cultural determinant of which is the junior pupil's educational-cognitive activity is grounded in the thesis. Theoretical and methodological grounds of psychological reserves of junior pupil's individual upbringing in the process of education are highlighted from the point of view of innovative approaches to its organization analysis which is of vital importance for a child's individual comfortable activity in the school life. Different kinds of educational activity and their significance in educational objective realization are analyzed. The body of the thesis goes on the educational individual evolutionary potential of integrated approach to the training, integration essence as a scientific cognition in the light of prism of psychological and educational principles, integration means of educational process contents. The junior pupil's individual upbringing model in the conditions of integrated approach to training, the subject – subjective teacher – pupils' relations are the core of this model, elaborated and scientifically proved by the author. This model supposes diagnostics of individual features formation on the basis of its results the educational orientation impact are elaborated, analyzed. Psychological the educational upbringing

Key words: individual upbringing, educational function, individual activity, individual char

Поверніть книгу не пізніше зазначеного терміну

Підписано до друку 09.08.2005 р. Формат 60×90/16.
Ум. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9.
Тираж 100. Зам. 48.

«Видавництво “Науковий світ”»[®]
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Боженка, 17, оф. 504.
200-87-13, 200-87-15, 8-050-525-88-77